

Prostor identiteta, prostor interakcije, prostor promjene

INTERDISCIPLINARNA STUDIJA GRADSKE ČETVRTI MAKSIMIR

SPACE OF IDENTITY,
SPACE OF INTERACTION,
SPACE OF ALTERATION

an interdisciplinary study of Zagreb's city district Maksimir

ZAGREB TRAVANJ, 2010.

Ova publikacija rezultat je petogodišnje interdisciplinarne studije zagrebačke gradske četvrti Maksimir provedene od strane Udruge za interdisciplinarna i interkulturalna istraživanja.

This publication is a result of 5-year long interdisciplinary study of city district Maksimir, carried out by Association for Interdisciplinary and Intercultural Research.

LOGO UDRUGE?

Potporna: Grad Zagreb – Ured za obrazovanje, kulturu i šport
Support: City of Zagreb – Office for Culture, Education and Sport

Publikacije je nastala u suradnji s Heinrich Böll Stiftung, Hrvatska.

Publication was made in cooperation with Heinrich Böll Stiftung, Hrvatska.

Prilog Elke Krasny City Telling Maksimir ostvaren je u suradnji s Austrijskim kulturnim forumom u Zagrebu.

Contribution City Telling Maksimir by Elke Krasny was realized in cooperation with Austrian Cultural Forum in Zagreb.

PROSTOR IDENTITETA, PROSTOR INTERAKCIJE, PROSTOR PROMJENE (PI,PIP,PP)
SPACE OF IDENTITY, SPACE OF INTERACTION, SPACE OF ALTERATION (SI, SI, SA)

Autori / Authors: Dafne Berc, Dino Igrec, Ranka Franz-Štern, Elke Krasny,
Fedor Kritovac, Sonja Leboš, Kristina Rismondo

Urednice / Editors: Dafne Berc, Sonja Leboš

Izdavač / Publisher: Udruga za interdisciplinarna i interkulturalna istraživanja (UIII)
Association for Interdisciplinary and Intercultural Research (AIIR)
Olibska 25, Zagreb
office@uiii.org
www.uiii.org

Za izdavača: Sonja Leboš

Grafičko oblikovanje / Graphic design: Ana Berc, Zvonimir Marčić

Prijelom / Lay-out: Ana Berc

Lektura / Proof-reading: Dino Igrec, Sonja Leboš

Prijevod / Translations: Dafne Berc, Dino Igrec, Sonja Leboš

Tisak / Print: Maks-graf d.o.o.

Pismo / Font: Helvetica Neue fam.

Papir/ Paper:

ISBN:

© Fotografije, nacrti, mape, prikazi: popis na kraju knjige

Photos, blueprints, maps and designs: list at the end of the book

© Tekst: autori / Texts: authors

SADRŽAJ / CONTENT

Predgovor _____	05
Introduction _____	12
	SONJA LEOŠ
Kvaternikov trg kao zagrebački 'East End' _____	16
Kvaternik Square as Zagreb's East End _____	23
	DINO IGREC
Od vatrogasnog doma DVD Maksimir do nove namjene objekta _____	24
From Voluntary Fire Dept Maksimir (DVD Maksimir) to a new purpose of the object _____	28
	RANKA FRANZ-ŠTERN
Likovne intervencija u urbanom prostoru Maksimira.1979. – 1989. _____	30
Maksimir: urban and visual interventions in the 80s of the XX. ct _____	36
	FEDOR KRITOVAC
"Urbano slikarstvo" Bernarda Bernardija – intervencija u urbanom prostoru _____	38
Bernardo Bernardi – Urban Painting _____	41
	DINO IGREC
Prostor identiteta, prostor interakcije, prostor promjene u XV.gimnaziji, šk.godina 2007./2008. _____	42
Space of Identity, Space of Interaction, Space of Alteration in the XV. Secondary School, Zagreb, 2007/2008 _____	47
	KRISTINA RISMONDO
Prijedlog za Plan malih komunalnih akcija _____	48
Proposal for the Small Communal Actions _____	52
	DAFNE BEREC
City Telling Maksimir _____	55
City Telling Maksimir _____	59
	ELKE KRASNY
Pogovor _____	60
Conclusion _____	62
	DAFNE BEREC, SONJA LEOŠ

predgovor

Sonja Leboš

PIPIP – interdisciplinarna studija gradske četvrti Maksimir

Identitet prostora nije jednoznačna, monokromna ili stalna kategorija. Kao što to nije ni identitet pojedinca ili skupine ljudi koji urbanim elementima poput kuća, blokova, ulica, trgova, itd., (manje ili više svjesno i aktivno) oblikuju prostor u kojem žive, a najčešće u urbanu cjelinu koju zovemo naselje ili grad. Shvatimo li grad kao organizam zajedno s ljudima koji se njegovim dijelovima kreću, umjesto strukturnih elemenata vidjet ćemo pulsirajuće tkivo ili urbanu žilu kucavicu, a u buci tramvaja i automobila razaznat ćemo mnoštvo glasova. Negdje u pojavnosti tih multiplih sadašnjosti grad otkriva i slojeve svojih prošlosti i mogućnosti svojih budućnosti.

Svi su veliki gradovi podijeljeni na **GRADSKE ČETVRTI, OBLASTI, OKRUGE** – što je grad veći, to je podjeljenost veća. U razdoblju 2005. – 2008. promatrali smo zagrebačku gradsku četvrt **MAKSIMIR**, ili bolje rečeno, njene dijelove Maksimirsku ulicu i Kvaternikov trg.

Prostor identiteta, prostor interakcije, prostor promjene – studija gradske četvrti Maksimir prva je interdisciplinarna studija jedne zagrebačke gradske četvrti, pionirski rad s puno dječjih bolesti. Ipak, upravo takva, sa svim neizvjesnostima jednog istraživačkog procesa, postaje inicijacijom **ZAJEDNIČKOG PROMATRANJA GRADA**, pozivajući na aktivaciju pogleda, argumentiranost osvrta, konstruktivnost kritike i kreativnost mogućih intervencija.

PREDMET INTERDISCIPLINARNE STUDIJE
gradska četvrt Maksimir >>

POVRŠINA:	14.35 km ²
STANOVNIŠTVO (2001.)	
ukupan broj stanovnika	49.750
prosječna dob (godina)	41,8
gustoća naseljenosti (st./km ²)	3.647
broj kućanstava	18.415
broj stanova	21.306

Utvrđeni rezultati glasanja
za izbor članova vijeća Gradske četvrti Maksimir u 2005.

MANDAT:	4 godine
BROJ BIRAČA NA 30 BIRAČKIH MJESTA:	45.695
GLASovalo BIRAČA:	17.903 (39,18%)
BROJ VAŽEĆIH LISTIĆA:	17.495 (97,84%)
1. SOCIJALDEMOKRATSKA PARTIJA HRVATSKE – SDP HRVATSKA SELJAČKA STRANKA – HSS HRVATSKA STRANKA UMIROVLJENIKA – HSU	7 članova
2. HRVATSKA DEMOKRATSKA ZAJEDNICA – HDZ DEMOKRATSKI CENTAR – DC HRVATSKA SOCIJALNO LIBERALNA STRANKA – HSLs HRVATSKI DEMOKRŠĆANI – DEMOKRŠĆANI	4 člana
3. HRVATSKA STRANKA PRAVA – HSP	2 člana
4. HRVATSKA NARODNA STRANKA – HNS	1 član
5. ZELENI ZA ZAGREB	1 član
VIJEĆE GRADSKe ČETVRTI MAKSIMIR ČINI:	13 muškaraca i 2 žene

Izvor podataka: www.maksimir.hr (posjećeno 21.1.2009.)

KRONOLOŠKI PREGLED PROJEKTA

2005.

- _ konceptualiziranje projekta kao interdisciplinarnog istraživanja prostora gradske četvrti Maksimir, s naročitim naglaskom na problematiku urbanog koridora Maksimirske ulice koja povezuje Kvaternikov trg (paradigmu urbanog i prometnog čvorišta) s parkom Maksimir (tradicionalnom zonom rekreacije i predaha građana)
- _ težište se postavlja upravo na nedostatak komunikacije između te dvije sadržajno različite točke: na Kvaternikovom trgu ne postoji, niti je ikad postojala, naznaka o parku Maksimir i mogućnostima koje pruža

2006.

- _ financijska potpora zagrebačkog Gradskog ureda za obrazovanje, kulturu i šport unutar Programa urbane kulture koji će poduprijeti projekt i tijekom 2007., 2008. i 2009. g.
- _ istraživanje arhiva: Muzej Grada Zagreb, Državni arhiv u Zagrebu, Arhiv Gradske četvrti Maksimir
- _ izrada prijedloga *low-budget* intervencije u Maksimirskoj ulici
- _ esejistički i vizualni prikazi Maksimirske ulice i Kvaternikovog trga
- _ *Kvaternikov trg kao zagrebački 'East End'* – esejistička i vizualna historiografija Kvaternikovog trga
- _ studija Fijanove ulice (kao primjera jedne od 'slijepih' ulica i njihove specifične problematike) uz provođenje ankete među stanovnicima ulice kojom stanovnici artikuliraju svoju želju da se na početku ulice postavi spomenik A. Fijanu
- _ studija jednog zaštićenog arhitektonskog objekta – Vatrogasni dom u Fijanovoj ulici
- _ izrada popisa zaštićenog arhitektonskog nasljeđa na području gradske četvrti Maksimir

- _ prezentacija projekta u Centru za kulturu i informacije Maksimir, Društvu arhitekata grada Zagreba i Multimedijalnom Institutu MAMA

2007.

- _ izrada parcijalne mape arhitektonskog nasljeđa gradske četvrti Maksimir (naglasak na Maksimirsku ulicu)
- _ suradnja s XV. Gimnazijom: pod stručnim vodstvom prof. Rismondo i prof. Delerue više od 500 srednjoškolaca aktivno se uključuje u opisivanje, vizualno prikazivanje i historiografsko istraživanje mapiranih objekata
- _ postavlja se pitanje parametara zaštite arhitektonskog nasljeđa i urbanih cjelina – ŠTO, ZAŠTO I KAKO ŠTITIMO?
- _ izrada publikacije 'Mapiranje arhitektonskog nasljeđa gradskih četvrti Maksimir i Peščenica'
- _ suradnja s OŠ Ivan Filipović – pod stručnim vodstvom prof. Šestan 8 učenika/ca aktivno se uključuje u opisivanje, vizualno prikazivanje i historiografsko istraživanje mapiranih objekata
- _ historiografska studija zgrade Doma zdravlja 'Maksimir' u Hirčevoj ulici

2008.

- _ suradnja s Narodnim sveučilištem Dubrava i programom urbane kulture Periskop
- _ prezentacija projekta u Narodnom sveučilištu Dubrava
- _ izložba u Galeriji Modulor

2009.

- _ predstavljanje projekta na 43. Zagrebačkom salonu primijenjenih umjetnosti i dizajna. ANTI-DIZAJN / TRAJNE ALTERNATIVE. Društvena odgovornost autora? (kustosica: Silva Kalčić)
- _ izrada publikacije Prostor identiteta, prostor interakcije, prostor promjene – interdisciplinarna studija gradske četvrti Maksimir

SURADNICI NA PROJEKTU, 2006. – 2009.:

mr. sc. Dafne Berc, d.i.a.

Gordana Brus, urednica lista 'Maksimir, moj kvart'

Sanja Černko Delerue, prof. likovne kulture

mr. sc. Ranka Franc-Štern, suradnica lista 'Maksimir, moj kvart'; stanovnica Fijanove ulice

mr. Darko Fritz, vizualni umjetnik

Dino Igrec, apsolvent povijesti umjetnosti i filozofije; stanovnik Maksimirske ulice

mr. sc. Elke Krasny, teoretičarka arhitekture

dr. sc. Fedor Kritovac, sociolog

mr. Sonja Leboš, kulturna antropologinja

mr. Zvonimir Marčić, d.i.a.

mr. Leila Mehulić, povjesničarka umjetnosti i arheologinja

Kristina Rismondo, prof. likovne kulture

Maja Šestan, prof. likovne kulture

U razdoblju od 2005. – 2008. urbani prostor koji je fokusom projekta doživio je brojne promjene:

- _ dislokacija jedne od napoznatijih, najstarijih i najposjećenijih gradskih tržnica
- _ otvaranje 'slijepih' ulica na Maksimirsku ulicu i povećavanje prometnog tranzita u istima (jedan od primjera: Sermageova ulica)
- _kompletna rekonstrukcija Kvaternikovog trga – olakšan promet automobilima, tranzit pješaka moguć je samo podzemnim koridorima, biciklistički promet nije predviđen, nestanak uličnih ekonomija

Tijekom projekta iskušani su sljedeći modeli komunikacije s lokalnom zajednicom:

1 komunikacija s predstavnicima lokalne vlasti i zaposlenicima lokalnih gradskih ustanova (škole, vrtići, fakulteti, centri za socijalni rad, nevladine udruge itd.) – dakle svim ustanovama koje na neki način brinu o lokalnom stanovništvu. Za gradsku četvrt Maksimir (iako govorimo o vrlo razvijenoj zagrebačkoj četvrti) indikativno je da ta četvrt (više) nema kinematografa, nema galerija, kazališta, dakle sve, uvjetno rečeno, kulturne funkcije preuzima Centar za kulturu i informacije Maksimir, koji ima vrlo bogat program s obzirom na svoje prostorne i ljudske kapacitete: od programa za mlade do recimo kazališta, pa i opere.

2 komunikacija s lokalnim stanovništvom putem anketa – provedena je anketa o željama stanovnika Fijanove ulice

3 komunikacija s lokalnim stanovništvom u smislu akumulacije zajedničke memorije – stvaranje zajedničkog 'obiteljskog' albuma gradske četvrti, svojevrsnog lokalnog muzeja sjećanja četvrti, njene povijesti, kako u smislu *kunsthistoričkog* mapiranja brojnih postojećih objekata od značaja za povijest i sadašnjost zagrebačkog arhitektonskog nasljeđa, tako i u smislu sjećanja i bilježenja načina života, oblika svakodnevice koji u sebi nosi poetiku, ali i politiku obitavanja.

Mapa arhitektonskog nasljeđa

WORK – IN – PROGRESS

Mapa arhitektonskog nasljeđa je među najznačajnijim produktima ove interdisciplinarnе studije. Na njoj označeni valorizirani i zaštićeni objekti bili su predmetom radionice s učenicima srednje i osnovne škole.

Diseminacija znanja o objektima od arhitektonske vrijednosti u neposrednoj blizini kuće ili škole od ogromnog je značaja za postavljanje sljedećeg niza pitanja:

1. U kakvom su stanju takvi objekti?
2. Tko štiti te objekte, zašto ih štiti i kako ih štiti?
3. Koji su parametri valorizacije, a koji su parametri zaštite?
4. Kako se koriste ti objekti – koja im je namjena?
5. Koja je njihova uloga u stvaranju suvremenog urbanog tkiva?
6. Kako takvi objekti zadovoljavaju potrebe suvremenog stanovnika/stanovnice grada?
7. U čijem su vlasništvu objekti od općeg društvenog značaja koje štiti zakon i administrativna tijela uprave?

City District Maksimir

SURFACE:	14.35 km ²
INHABITANTS (2001.)	
total number	49.750 km ²
average age	41,8 km ²
density (inhabitants/km ²)	3.647 km ²
number of households	18.415 km ²
number of apartments	21.306 km ²

Source: www.maksimir.hr (visited on January 21, 2009)

Identity of any space is not a uniform, mono-chromatic, or constant category. Neither it is identity of an individual or a group of people that, with urban elements such as houses, blocks, streets or squares, etc., shape their space (more or less consciously and actively) in an urban entirety that we usually call a SETTLEMENT or a CITY.

If we grasp a city as an organism that coexists with people who move through its parts, instead of structural elements we will see pulsing tissue or numerous urban jugular veins, in the noise of trams and cars we will hear a sea of voices. Somewhere on the screen of appearance of those multiple presences, a city reveals layers of its pasts as well its future possibilities.

All big cities are divided into CITY DISTRICTS, NEIGHBOURHOODS, PARISHES,... – the bigger a city is, the more meticulously it is divided. In the period between 2005 and 2008 we observed Zagreb's city district Maksimir, or, better to say, its parts: Maksimirska Street and Eugen Kvaternik Square.

Space of Identity, Space of Interaction, Space of Alteration is the first interdisciplinary study of one Zagreb's city district published for wider public scale, a work with lots of pioneering difficulties. However, exactly as it is, with all uncertainties of a research process, it becomes an initiation to COLLECTIVE CITY OBSERVATION, invoking activation of a view, solid arguments of a re-view, constructive critique and creativity of plausible interventions.

CHRONOLOGICAL OVERVIEW

_ 2005.

- _ conceptualizing the project as the interdisciplinary research of the space of Zagreb's city district Maksimir, with special emphasis on the problematic urban corridor of Maksimirska St. This street connects Kvaternik Square (as a paradigm of urban and traffic nexus) to park Maksimir (traditional Zagreb's zone for recreation and leisure)
- _ a center of gravity of the project was set exactly on the lack of communication between these two, on content level, completely different spots: on Kvaternik Sq there has never been any sign informing about the Maksimir park and a scope of possibilities it offers

_ 2006.

- _ a support to the project by City of Zagreb – Office for Education, Culture and Sport (Urban and Youth Culture Program) which was continually provided until 2009.
- _ archives research: Zagreb City Museum, State Archive in Zagreb, Archive of the City District Maksimir, The Croatian Museum of Architecture
- _ a proposal for a low-budget interventions in Maksimirska St
- _ essayistic and visual presentations of Maksimirska Street and Kvaternik Sq
- _ *Kvaternik Sq as Zagreb's East End* – essayistic and visual historiography of Kvaternik Sq
- _ a study of Fijanova St (as an example of one of the dead-end streets perpendicular on Maksimirska St. and their specific problems); carrying out a survey among the citizens of Fijanova St. who articulated their wish to have a monument dedicated to Andrija Fijan (the actor whose name the street has had since it was established – also one of the rare streets in Zagreb whose name was not changed through two Jugoslavias and two wars)
- _ a study of one protected architectonic object – Fire Dept Station in Fijanova St
- _ creating a list of protected architectonic heritage in the area of city districts Maksimir and Peščenica
- _ presentations of the project in the Center for Culture and Information Maksimir, Association of Zagreb's Architects and Multimedia Institute MAMA

COOPERATION, 2006 – 2009:

MA Dafne Berc, architect

Gordana Brus, 'Maksimir, my district',
editor-in-chief

BA Sanja Černko Delerue, visual culture
professor, XV. Secondary School

MA Ranka Franc-Štern, magazine 'Maksimir,
my district', journalist; inhabitant of Fijanova Street

mr. Darko Fritz, vizualni umjetnik

Dino Igrec, art history and philosophy student;
inhabitant of Maksimirska Street

MA Elke Krasny, theoretician
of architecture and culture

PhD Fedor Kritovac, sociologist and architect

MA Sonja Leboš, cultural anthropologist

MA Zvonimir Marčić, architect

BA Leila Mehulić, art historian

BA Kristina Rismondo, visual culture profes-
sor, XV. Secondary School

BA Maja Šestan, visual culture professor,
Primary School 'Ivan Filipović'

_ 2007.

_ creating of a partial map of architectonic heritage (empha-
sis on Maksimirska St)

_ cooperation with XV. Secondary School: under the expert
guidance of professor Rismondo and professor Delerue
more than 500 pupils were actively involved in describ-
ing, visual presentation and historio-graphical research on
mapped objects

_ the question about the meaning of parameters for protec-
tion of urban heritage was posed: WHAT, WHY AND HOW
WE PROTECT?

_ creating a publication 'Mapping architectonic heritage of
city districts Maksimir and Peščenica'

_ cooperation with primary school 'Ivan Filipović' – under
the expert guidance of professor Šestan, eight pupils
were actively involved in describing, visual presentations
and historio-graphical research on mapped objects

_ a study of Health Station 'Maksimir' in Hirčeva St

_ 2008.

_ cooperation with Polytechnic Dubrava and urban culture
program Periscope

_ a presentation of the project in Polytechnic Dubrava

_ an exhibition in Gallery Modulor, specialized in design
and architecture

_ 2009.

_ presentation of the project on 43. Zagreb Salon / Applied Arts
and Design. ANTI-DESIGN / PERMANENT ALTERNATIVES.
Social responsibility of the author? (Curator: Silva Kalčić)

_ a support for publication by City of Zagreb – Office for Edu-
cation, Culture and Sport (Publishing Program)

_ making of this publication

In the period from 2005. to 2008. the urban space which is the focus of the project
underwent a number of imposed changes:

_ dislocation of one of the oldest, most prominent and most visited city markets
(which carry the colloquial name *plac*, that is the twisted version of German word
'*der Platz*')

_ opening some of the dead-end streets perpendicular on Maksimirska St – incre-
asing traffic transit in them (example: Sermageova St)

_ complete reconstruction of Kvaternik Sq – improved car traffic, pedestrian com-
munication only through underground corridors, cycling disabled, disappearance of
street economies.

So far the following communication models to local community have been tried out:

1 communication with the representatives of local administration and employees of
local city institutions: schools, kinder-gardens, faculties, centers for social work, non-
governmental organizations, etcetera. It is very indicative that though Maksimir is a
very developed district, there is no (more) cinema, no galleries, theatres – all these
cultural functions are taken over by the Center for Culture and Information Maksimir
which has a very rich program considering its spatial and human resources

2 communication to local inhabitants through questionnaires (Fijanova St)

3 communication to local inhabitants in the sense of accumulating collective memory
– a sort of museum of neighborhood's memories which could convey daily poetics but
also politics of inhabiting.

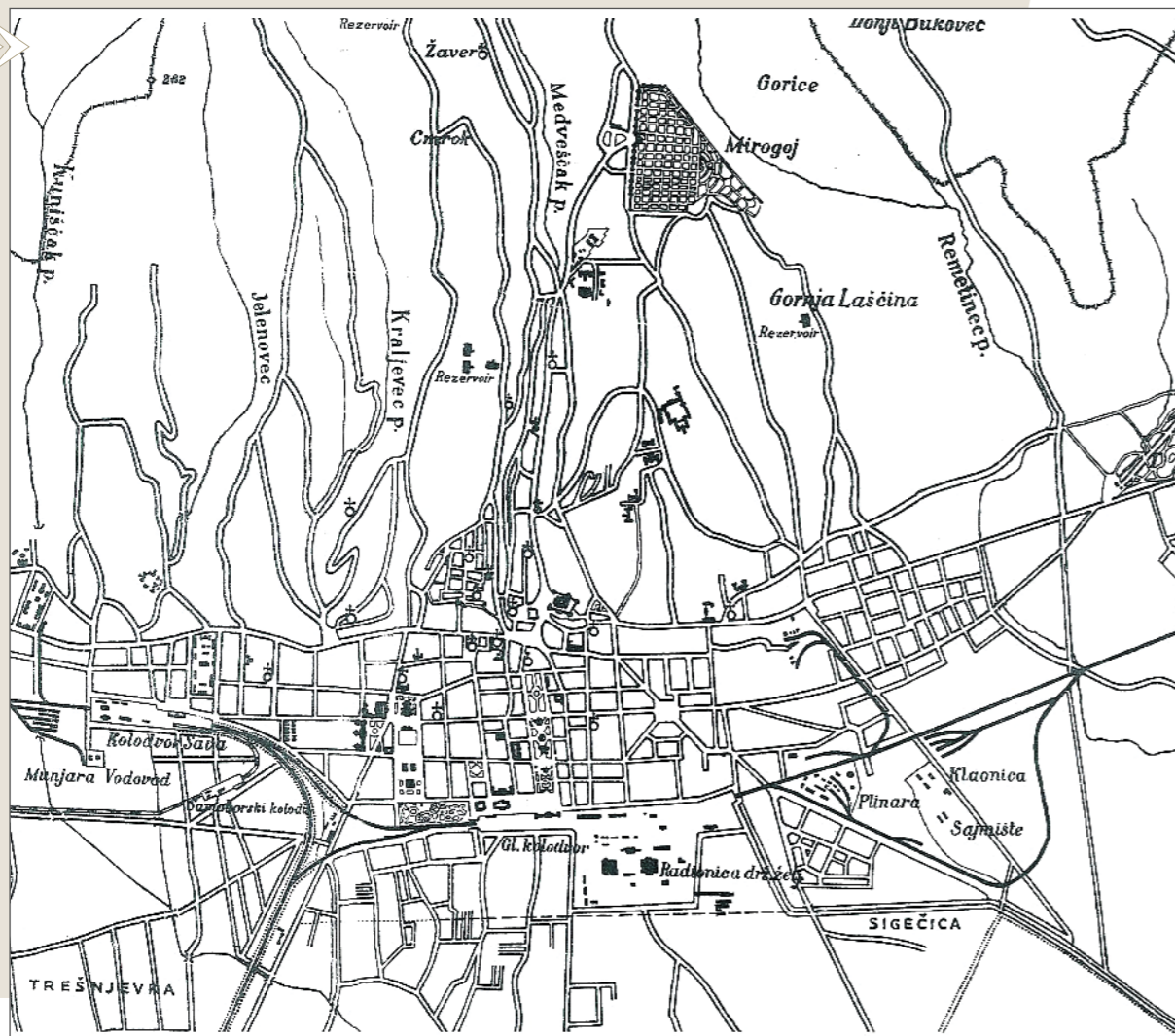

Kvaternikov trg kao zagrebački 'East End'

POJAM JEDNOG IDENTITETA NA MARGINI

Dino Igrec

Širenjem grada prema zapadu i istoku, krajem 19. st. naovamo, Zagreb je slijedio potrebe koje prate razvitak svakog urbanog središta. Taj smjer njegovog razvoja planski je iznjedrio dva trga koja su ga omeđivala na oba kraja te činila logičan raspored u urbanističkom strukturiranju grada: Britanski (nekadašnji Ilički) trg na zapadnoj i njegov 'mlađi brat' Kvaternikov (nekadašnji Međašni) trg na istočnoj strani grada, s Jelačićevim trgom kao gravitacionim centrom.

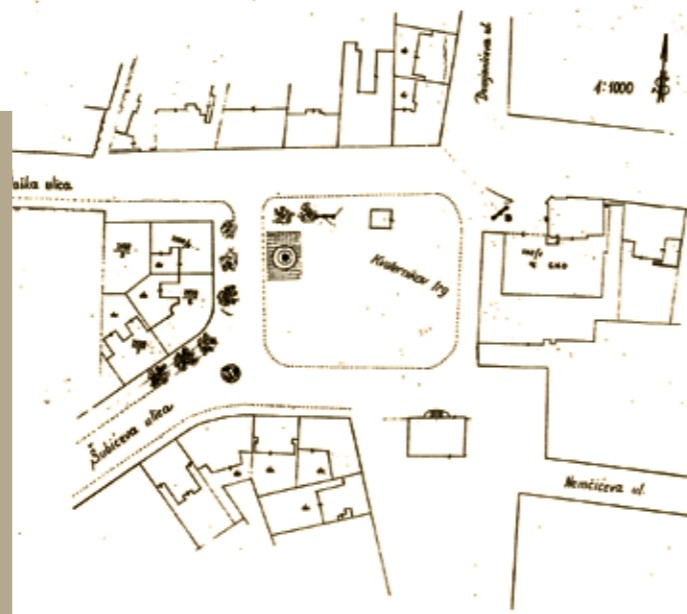
plan grada iz 1929. godine

Međašni trg _ oko 1940. godine

Međašni trg s razglednice _ 1930. godine

Shematski prikaz trga s fontanom u sjeverozapadnom uglu

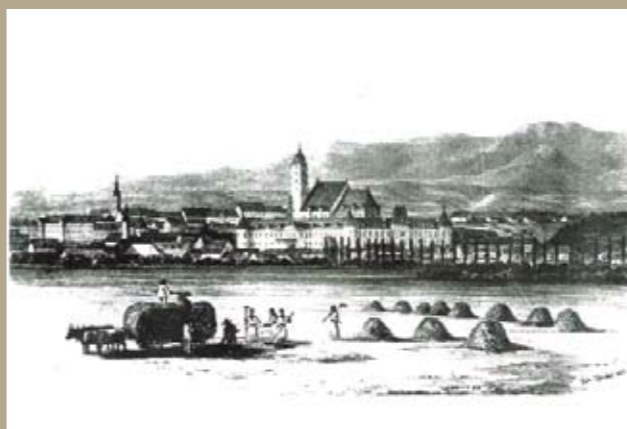
Slika s fontanom _ 1949., vlasništvo obitelji Pavlek

Fundamentalan im je karakter da su to, zapravo, trgovi-tržnice, u ovim krajevima popularno zvan – "placevi" – sa svrhom da zadovolje potrebe opskrbe stanovništva na svome području.

Posebnu pažnju ukazujem Kvaternikovom trgu koji je nedavno doživio svoj temeljiti preobražaj, uz nastojanje da ovi isječci iz njegove povijesti prizovu sjećanja i pobude interes za one izgubljene momente koji su u mnogome zaslužni za identitet Kvaternikovog trga, a sada opstoje jedino u memoriji.

Fontana _ oko 1940.-1945.

Zagreb s naslovne strane albuma „Jurja Ves” _ litografija I. Zaschea, 1853.

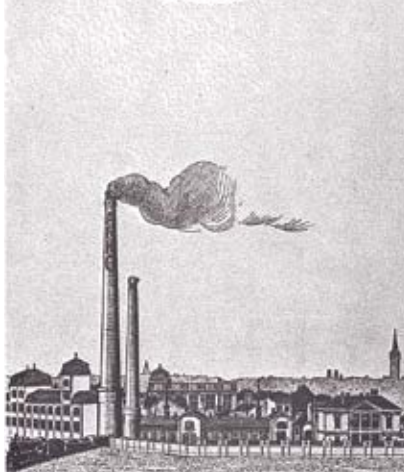
Želio bih ukazati na neke elemente koje je Kvaternikov trg svojevremeno posjedovao, a nestali su tijekom vremena. Jedan od njih je fontana koja se nalazila na sjeverozapadnom uglu trga, a pamte je jedino starije generacije koje su svjedočile vremenu četrdesetih i pedesetih godina prošloga stoljeća. Također, treba se prisjetiti i jablanova, nedavno nestalih pri rekonstrukciji trga. Ta su stabla simbolizirala drevni drvored koji je tekao od Kaptola duž Vlaške sve do ulaza u perivoj Maksimir, a spominje se već 1834. g. u zapisima hortikulturnog pisca Mihovila Kunića koji bilježi: “U cijeloj Vlaškoj ulici već je i s druge strane zasađen drvored mladih jablanova. Lijepi drvoredi uvijek su ukras i osvježenje dugih cesta u gradovima, trgovištima i selima.”*

* (Citat iz članka bavarskog časopisa “Allgemeine Deutsche Garten-zeitung”; između 1828. i 1835.).

memento mori

VLADIMIR ARKO

Tvornica i rafinerija šešira, tvor. pjenice, tvor. likera, tvor. etera i kemijskih produkata, velepecara vinskih i voćnih destilata, veletrgovina vina i rakije.
ZAGREB

Reklama zagrebačke tvornice alkoholnih pića Arko _ 1923. godine

Smještaj trga kraj nekadašnje istočne gradske mitnice i početka Maksimirske ceste (starog puta za Beč i Budimpeštu) ukazuje na njegov značaj, imajući u vidu dispoziciju trga u tada rubnog gradskom dijelu koji je bio industrijska četvrt, gdje su bile stacionirane neke od ranih gradskih tvornica.

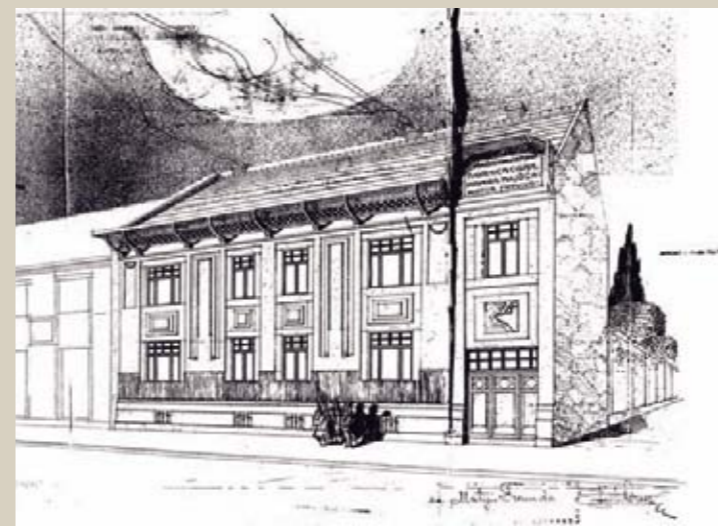
Na istočnoj strani trga nalazila se tvornica konjaka i finih likera "Patria" (osnovali je Francuzi 1886. g. izvan područja ondašnje gradske općine). Tvornica – žeste, kvasca, likera, etera i emajlirane robe – "Arko" (osnovana 1867. g.) zauzimala je čitav blok zapadno od trga. Njena je izgrađena površina iznosila preko 7000 m², s posebno uređenim perivojem kojega je od trga dijelila visoka zidana ograda. Kasnije se obje (zajedno s tvornicom "Pokorny") stapaju u tvornicu "Marijan Badel".

Ulaz u tvornicu Arko i perivoj ispred _ 14. kolovoza 1930. godine

Upravna zgrada tvornice Patria: _ 24. ožujka 1955. godine

Tvornica cigar-papira i tuljaka Golub _ neizvedeni projekt

Tvornica Lipa Mill _ svibanj 2006. godine

Godine 1907. osnovana je Prva hrvatska tvornica cigaret-papira i tuljaka "Golub", kojom je upravljao Matija Freund, a nalazila se u Maksimirskoj cesti br.10 nadomak trga. 1920-ih prelazi u dioničarsko društvo i mijenja naziv u Tvornica kuverata i konfekcija papira "Lipa Mill".

Koncentracija industrije ukazuje na važnost trga kao prometnog punkta, koju je zadržao do danas te pojašnjava brže širenje grada prema istoku. Prvi se konjski tramvaj okreće oko trga 1891. g., a već sljedeće kreće prema perivoju Maksimir.

Zagrebački *East End* metafora je kojom razumijevam prostornu poziciju i dispoziciju Kvaternikovog trga unutar nekadašnjeg gradskog tkiva.

Kvaternikov trg
pogled na javno kupalište _ 1930. godine

Tržni karakter, kojeg je 'Kvatrić' oduvijek imao, nije ga svrstavao u kategoriju reprezentativnih parkovnih trgova, ali nije niti umanjivao njegovu važnost i značaj, jer je zadržao fundamentalnu vrijednost trga kao mjesta intenzivne koncentracije, komunikacije i interakcije. "Tržnica bijaše nalik na velik središnji ogran koji bijesno udara i baca životnu krv u sve žile." (E. Zola: *Trbuh Pariza*)

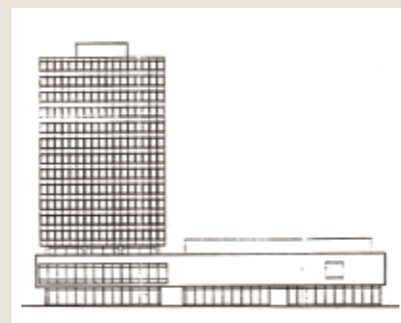
Kulturno-povijesna vrijednost Kvaternikovog trga svakako nije upitna, ali je upitno razumijevanje te vrijednosti kod šireg pučanstva (nerijetko i relevantne struke), odnosno razumijevanje njegovog identiteta. Pojmiti nečiji identitet – u ovom slučaju 'Kvatrića' – potrebno je kako bi se ostvario senzibilitet za vrijednosti koje ga sačinjavaju.

Planirani novi identitet trga, dokidajući mu tržnu funkciju u bitnome, s tendencijom da ga "uzdigne" u kategoriju reprezentativnih, suvremeno opremljenih trgova, prema svojim oblikovnim elementima i socio-psihološkim čimbenicima, čini njegovu izvedbu upitnom u svom konačnom dojmu.

Bitno je prepoznati one vrijednosti koje karakteriziraju neko mjesto, tj. čine njegov identitet, te ih kao takve poticati.

Rušenje tvornice Patria
_ 8. travnja 1959. godine

Projekt nebodera i kompleksa
Nama _ 1960-tih godina

Kvaternikov trg
_ oko 1960. – 61. godine

Kvaternikov trg
_ 8. travnja 1959. godine

NAMA na Kvatriću 1970ih

Projekt novog trga
s naglaskom na prometu

Kvaternik Square as Zagreb's East End

THE NOTION OF AN IDENTITY IN THE MARGIN

With the expansion of the town to the west and to the east, from the turn of the 19th to 20th century onwards, Zagreb followed all the needs which characterised development of every urban center. The direction of its extensions brought to the surface two squares, which bounded it at both of its ends, and constituted a logical arrangement of the urban structuring of the town: British Square (former Ilički Square) on the west side and his "younger brother" Kvaternik Square (former Međašni Square) on the east side of the town, whose gravitational center is Ban Jelačić Square (the main town-square). Their essential characteristic is, in fact, that they are squares – market-places, i.e. in these regions popularly called – "placevi" – with the purpose to cater for all citizens in their area (so called "stomachs of the city" – E. Zola). I give a special attention to Kvaternik Square, which has recently experienced its essential transformation.

Location of Kvaternik Square, near the former eastern toll-house and the beginning of Maksimirska street (representing the old route to Vienna and Budapest) points to its significance. Besides that, this eastern part of the town once represented the industrial quarter where some of the earliest town-factories were placed. The concentration of industry indicates the importance of Kvaternik Square as an important traffic point until today which explains faster expansion of the town towards the east.

Its basic market character doesn't classify it as a representative park-square, but that doesn't reduce its value, because it has kept not only the fundamental value of the square as a space of intensive concentration and interaction, but a dose of multilevel-architecture framing the square as well.

Cultural-historical value of Kvaternik Square, surely, is not disputable, but the understanding of this value, in other words, the understanding of its identity among the broader population (not rare even in relevant professions) is doubtful. The comprehension of someone's or something's identity – in this case, the identity of Kvaternik Square – is important in order to develop sensibility for values which make part of it. Sensitizing the public has as its purpose in protecting the values and attempts to overcome inertness in activity, if seen as disturbed.

Zagreb's *East End* is a metaphor under which I understand the spatial position and disposition of Kvaternik Square inside the town-tissue.

Od vatrogasnog doma DVD Maksimir do nove namjene objekta

Ranka Franz-Štern

Mala ulica uz Maksimirsku cestu nedaleko od Kvaternikovog trga nazvana je 1912. god. po slavnom zagrebačkom glumcu Andriji Fijanju (1851-1911). Ulica ima ukupno 15 kućnih brojeva, a na broju 6 je zgrada Vatrogasnog dobrovoljnog društva Maksimir (DVD Maksimir), zaštićeno kulturno dobro RH. Izgrađena je u duhu moderne arhitekture za potrebe vatrogastva. Nakon dugogodišnjih sudskih sporova danas je u privatnom vlasništvu. S otplom fasadom i razbijenim prozorskim staklima, prljava i zapuštena, ova zanimljiva zaštićena zgrada čeka neko bolje vrijeme, neke nove ljude.

kronologija objekta

1933.

U Fijanovoj ulici br. 6 izgrađen je Vatrogasni dom prema projektu građevinskog savjetnika ing. Josipa Seiferta. Predsjednik DVD Maksimir bio je Ivan Werner (kasnije gradonačelnik Zagreba).

1943.

Nacrti za dogradnju Doma u Fijanovoj 6.

1947.

Građevinska dozvola za dogradnju. Prilikom očevida susjedna tvornica 'Me-Ba' daje prigovor koji je odbijen. Objekt je nadograđen i od tada nije mijenjan ni renoviran.

1948.

Objekt je proglašen općenarodnom imovinom.

Vatrogasni toranj _ 2006.

1966.

Općina Maksimir prenosi prava raspolaganja Domom na tvornicu 'Me-Ba', uz uvjet da se DVD-u osigura zamjenski objekt.

1969.

DVD podnosi tužbu za zaštitu prava raspolaganja i nadalje koristi objekt.

1970.

Presuda da DVD koristi objekt do izgradnje zamjenskog.

1990.

Privatizacija tvornice 'Me-Ba'.

1991.

Preventivna zaštita Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture.

1999.

Privatni vlasnik (Marijan Rajić) prodaje tvornicu i Dom tvrtki 'Montmontaža', a 'Montmontaža' tvrtki 'Pridal' (investitor stambeno-poslovnog kompleksa Fijanova 8-10)

2000.

'Pridal' preuzima obaveze 'Montmontaže' za izgradnju zamjenskog objekta za DVD.

2001.

'Pridal' prodaje objekt privatnicima (Milka i Zvonko Pezo). Zamjenski objekt za DVD nije izgrađen.

2002.

Početak gradnje stambeno-poslovnog kompleksa Fijanova 8-10.

2003.

Zaštita objekta kao kulturnog dobra RH pod brojem Z-731. Obitelj Pezo traži preuzimanje objekta.

2006.

Obilježavanje 75. obljetnice DVD Maksimir.

2007.

Građani susjednih zgrada traže zaštitu i održavanje objekta.

2008.

Završen sudski spor nakon 39 godina. Obitelj Pezo u svibnju preuzima objekt.

2009.

Iznajmljivanje poslovnog prostora. Ponuda vlasnika 'Korištenje po želji' oglašena na uličnoj fasadi zaštićenog objekta.

Vatrogasni toranj _ 2007.
(objekt nije mijenjan ni renoviran od 1947. godine)

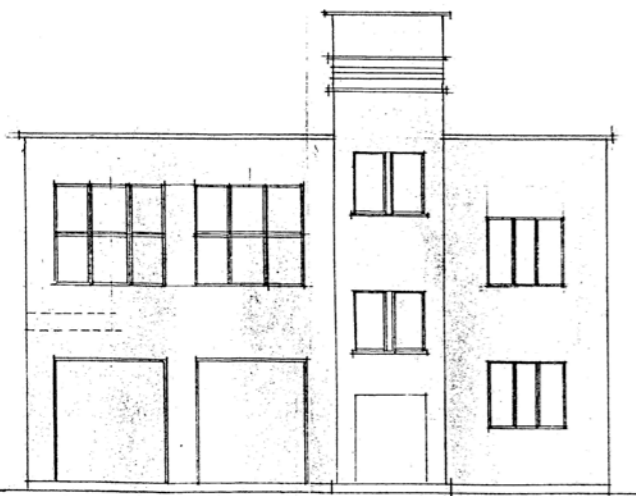

POVIJESNA IMAGINACIJA

Zanimljiv je zapis Rudolfa Strohala, jezikoslovca, čovjeka zainteresiranog za starine i običaje, te kroničara koji je kao stanovnik Fijanove ulice živo svjedočio nastanku Vatrogasnog doma u Fijanovoj ulici br.6.

U svojoj knjizi bilježi:

„Vatrogasni dom u Fijanovoj ulici br.6. Gradska je općina dala ove godine sagraditi prvi rajonski vatrogasni dom za vatrogasno društvo (četu) „Maksimir“ za istočni dio grada, da se tako decentralizira obrana grada od vatre. Taj se dom nalazi u središtu svoje rajonske čete. Novi je ovaj dom moderno uređen i odgovarat će svim potrebama. U njem se nalaze dvije velike garaže za smještaj vatrogasnih strojeva. Pored garaža nalazi se spremište za odijela i odore. U prizemlju nalazi se i soba za tajnika, u kojoj će se držati sjednice. U sredini je zgrade podignut toranj za penjačke vježbe, a u pozadini su prostorije za sušenje vatrogasnih cijevi. Iznad garaža i prostorija za tajnika nalazi se velika terasa za razne društvene potrebe. Na vrhu tornja bit će sirena za uzbunu.“

1:100

Feb 1. 1943.

Strohal

Nacrt pročelja za dogradnju Vatrogasnog doma iz 1943.

 REPUBLIKA HRVATSKA
 GRAD ZAGREB
 GRADSKI ZAVOD ZA ZAŠTITU
 SPOMENIKA KULTURE I PRIRODE

KLASA:612-08/2006-01/148 AV
 URBROJ:251-18-02-06-2
 U Zagrebu, 6.3.2006.

Ranka Franz-Štern
 Fijanova 10a
 10 000 Zagreb

Predmet: Fijanova 6
 - obavijest

U svezi s Vašim upitom o podacima vezanim za zgradu, Fijanova 6 obavještavamo Vas sljedeće:

Zgrada vatrogasnog doma, Fijanova 6, kulturno je dobro pod registarskim brojem Z-731 Liste zaštićenih nepokretnih kulturnih dobara Registra kulturnih dobara Republike Hrvatske (NN 63/03) temeljem rješenja Ministarstva kulture, Uprave za zaštitu kulturne baštine br.: UP-I-612-08/02-01/975 od 31.1.2003. godine, stoga podliježe svim odredbama Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara (NN69/99, NN151/03, NN157/03).

Zgrada vatrogasnog doma izgrađena je 1933. godine prema projektu ing. Josipa Seiferta kao prizemnica s garažom za vatrogasna vozila i centralno smještenim trokutnim tornjem u kojem se nalazi stubište, koje se koristio za vježbu. Zgrada je građena u duhu hrvatske moderne arhitekture tridesetih, čiji se funkcionalizam očituje u tlocrtnoj organizaciji, u čistom, jasnom volumenu s ravnim krovom i zidnom platnu bez dekorativnih elemenata. Dogradnja kata nad garažom iz 1947. godine slijedi arhitektonske principe postojećeg objekta.

Mjerama zaštite predmetnog kulturnog dobra određena je obveza očuvanja izvornih arhitektonskih i tipoloških karakteristika, te obnove i sanacije koja se mora provoditi sukladno izvornom arhitektonsko-oblikovnom konceptu. Vlasnik kao i drugi imatelj kulturnog dobra dužan je provoditi mjere zaštite koje se odnose na održavanje predmetnog kulturnog dobra, a za sve zahvate na objektu potrebno je ishoditi posebne uvjete i prethodno odobrenje ovog Zavoda.

S poštovanjem,

Predmet izradila:
 Stručni savjetnik
 Ana Vranić, dipl.pov.umj.

AV

Dostaviti:
 1. Naslovu
 2. Evidencija, ovdje
 3. Arhiva, ovdje

 PROČELNICA
 Doris Kažimir, dipl.ing.arh.

DK

10000 ZAGREB, KUŠEVIĆEVA 2

Dužnost je vlasnika održavanja objekta, posebno onoga zaštićenog kao kulturno dobro. Od Ministarstva kulture se očekuje da postupi u skladu sa Zakonom o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara (NN 69/99); posebno prema članku 21:

„Ako vlasnik pravodobno ne provede propisanu mjeru zaštite kulturnoga dobra, nadležno će ga tijelo opomenuti i odrediti mu rok do kada je obavezan tu mjeru provesti, uz upozorenje da će u protivnom takva mjera biti provedena na njegov trošak. Ako vlasnik kulturnoga dobra ni nakon opomene ne provede propisanu mjeru ili je ne provede u određenom roku, tu će mjeru provesti nadležno tijelo na trošak vlasnika.“

Dokument koji pokazuje da je objekt u Fijanovoj 6 na Listi zaštićenih nepokretnih dobara RH od 2003. godine

From Voluntary Fire Department Maksimir (DVD MAKSIMIR) to a new purpose of the object

The object in question used to be Voluntary Fire Department Maksimir, and now is one of the many dilapidated objects in Zagreb, which at the same time have preferential status as protected cultural property. This particular object in Fijanova Street 6 is listed as Cultural Property under the number Z-731 on the List of Protected Cultural Properties of Republic of Croatia, according to Ministry of Culture Resolution Nr. UP-1-612-08/02-01/975 from 31.1.2003.

CHRONOLOGY OF THE OBJECT

1933.

Voluntary Fire Department Maksimir was built according to the project made by construction surveyor Josip Seifert. The president of DVD MAKSIMIR was Ivan Werner (later he became a mayor of Zagreb).

1943.

Blueprints for upgrading DVD MAKSIMIR were made.

1947.

Building permit for upgrading was issued. Neighbouring factory 'Me-Ba' filed in a complaint which was not accepted. DVD Maksimir was upgraded and since then the object has not been neither modified nor renovated in any way.

1948.

DVD MAKSIMIR was declared a public property of people of Socialist Republic of Croatia.

1966.

Municipality Maksimir gave DVD MAKSIMIR on disposal to the factory 'Me-Ba', under the condition of finding an alternative space for the Voluntary Fire Department (DVD).

1969.

DVD MAKSIMIR filed in a complaint, demanding a protection of its rights, and continued to use the space which was originally built for that purpose.

1970.

It had been adjudged that DVD used the object until the alternative object was made.

1990.

Privatisation of the factory 'Me-Ba'.

1999.

The owner Marijan Rajić sold the factory 'Me-Ba' and the DVD MAKSIMIR to a company 'Montmontaža', and 'Montmontaža' sold both objects to a company 'Pridal' (which is investor of housing-business estate in Fijanova 8-10).

2000.

The company 'Pridal' took over the obligations of the company 'Montmonaža' to build alternative object for DVD MAKSIMIR.

2001.

The company 'Pridal' sold the object to Milka and Zvonko Pezo. Alternative object for DVD MAKSIMIR has not been built.

2002.

The construction of the housing-business estate in Fijanova 8-10 began.

2003.

The object, originally built for DVD MAKSIMIR, was put on the List of Protected Cultural Properties of Republic of Croatia, under the number Z-731.

2006.

75. Anniversary of DVD MAKSIMIR was celebrated.

2007.

The citizens of Fijanova Street demanded a proper maintenance of the object.

2008.

After 39 years the legal process, started in 1969., was finished. Family Pezo took over the object in May 2008.

2009.

Renting space for business. The owner advertised the following on the street façade of the protected object: 'Arbitrary usage'.

Stanje zaštićenog objekta _ prosinac 2009.

Oglas za najam na zaštićenom objektu _ prosinac 2009.

Likovne intervencije u urbanom prostoru Maksimira 1979. – 1989.: 20 godina poslije

Fedor Kritovac

Nesistematizirani fragmenti dokumentacijske građe, prisjećanja, a i još poneki zaostali tragovi, svjedoče i upućuju na vrijeme sedamdesetih i osamdesetih godina proteklog stoljeća kao razdoblja organiziranih poticanja i ogledavanja kreativnih ideja radi oblikovno-kulturnog u prvom redu, ali i praktično-namjenskog artikuliranja izgleda i korištenja odabranih mjesta i poteza u gradu Zagrebu, odnosno njegovih tadašnjih općina i mjesnih zajednica.

Nositelji prijedloga, natječajnih poziva, programa i realizacija takvih zahvata (u rasponu od komunalnih poboljšanja do identitetskih i estetskih promjena mjesta, ambijenata te profilacije svakodnevice bili su prvenstveno tadašnji centri za kulturu, narodna sveučilišta i društvene organizacije, «SIZ»-ovi (samoupravne interesne zajednice stambene i komunalne djelatnosti, kulture itd.), «OUR»-i (organizacije udruženog rada), poduzeća i druge institucije te društva, udruženja (udruge) na razini čitavog grada, općina i mjesnih zajednica.

Na razini mjesnih zajednica osamdesetih godina mogle su se uspostaviti tzv. delegacije za kulturu koje su se bavile istraživanjem i predlaganjem zadovoljenja «kulturnih potreba» i «kulturnih aktivnosti» u obuhvatima mjesnih zajednica. Javlja se i formulacije kao «socijalizacija prostora» te «kultura prostora».

Neke programske odluke i aktivnosti su simboličko – ritualnog karaktera, kao npr. sadnje «88 stabala» ili ruža za druga Tita, ili pak uređivanje spomen parka određenom narodnom heroju. 1983. provode se uređenja u okviru radova «omladinske radne brigade» na Savi. Također i proslave osnutka općina mogu biti okolnost nekog uređenja, likovne ili oblikovne intervencije.

Prije natječaja za uređenje tadašnjeg Trga Republike provedeno je sociološko istraživanje stavova u vezi s poželjnim uređenjem trga Republike (Urbanistički zavod grada Zagreba, 1978.). Sponzorske podrške aktivnostima uređenja i interpolacija nisu bile nepoznate, a javljale su se i određene inicijative privrednih subjekata (npr. 1986. povodom uređenja Oktogona od strane Privredne banke Zagreb).

Akcije potaknute prvim valom ekološkog osvještavanja i približavanjem tada svjetskog događaja u Zagrebu – «Univerzijade 1987», kada se pripremaju i posebni programi uređivanja općina za njeno održavanje. Čuli su se slogani opredjeljivanja za brigu o okolišu u gradu, poput npr. «Više cvijeća – manje smeća», a uoči Univerzijade se priprema i izvodi prva verzija grafita na zidu u Branimirovoj.

Ove inicijative, kako realizirane tako i predložene, podgrijavale su konvencionalno i novovalno atmosferu vrednovanja i obogaćivanja javnog dobra i prostora.

Područje Maksimira bilo je također prožeto takvim idejama i akcijama, zahvaljujući svakako djelovanju Centra za kulturu Maksimir, te suradničkim kontaktima tog centra s tadašnjim Centrom za kulturu Peščenica, Matematičko-informacijskim obrazovnim centrom (MIOC) na Jordanovcu. Park Maksimir je tada već izazovno, ali i nedefinirano mjesto, baš kao i Kvaternikov trg.

Prisutnost urbanih i umjetničkih intervencija, likovnih prvenstveno, u Maksimiru nije ni danas nestala. Što više, naslućuje se da bi ista mogla ojačati. Dosada se programi nisu iskazali snagom sustavnosti, kontinuiteta kao ni urednog memoriranja i arhiviranja.

Maksimirska situaciju potrebno je pokušati razumjeti je u suvremenom kontekstu čitavog grada Zagreba, međutim, ovdje se fokusiramo upravo na ovo područje.

Ako pod Maksimirom mislimo na cjelokupnu gradsku četvrt Maksimir, stanje je još skromnije: *Kvatrić* je dosada uspješno osvježen s Maxartfest-om 2008. godine te 43. Zagrebačkim salonom primijenjene umjetnosti i dizajna (u garaži i djelomično na plohi trga).

Uz maksimirski stadion, na samom nogostupu, u trenutku nastanka ovog teksta u lipnju 2009. god., drži se i nadalje niz panoa s dječjim crtežima i likovnim intervencijama (prije negoli je počela rekonstrukcijska gradnja Kvaternikovog trga, ti su panoi stajali i tamo kao djelomična realizacija u načelu, a u okviru zanimljivog projekta stalne radonice i izložbe, ali i poligona opservacija i komuniciranja).

Sedamdesetih i osamdesetih godine na bivšoj općini Maksimir bilo je doista živahno s obzirom na broj likovnih intervencija u urbanom prostoru. Nažalost, ne postoji kronološko-monografska obrada, kao što je primjerice publikacija o galeriji DOGAĐANJA koja predstavlja izvrstan pregled te služi kao iscrpan tumač tog vremena i zbivanja na Peščenici u prvom redu. Isto razdoblje vezano za Maksimir pohranjeno je izgleda samo u osobnim sjećanjima i pokojem raspršenom zapisu.

Navodjenje nekih primjera može ovdje biti upozorenje da se potraže i pretraže zaboravljeni pretinci ili ojača motivacija za bistrenje i dopune sjećanja. Na raspolaganju je zapis iz osobne arhive F.K. pod naslovom LIKOVNE INTERVENCIJE U URBANOM PROSTORU CKI «MAKSIMIR» – AKCIJA «URBANI REDIZAJN». Radi se u radnom materijalu, ali dostatnom da bi bio indikativan. Upozoriti je ovdje na termin «redizajn» koji svjedoči o trajnoj prisutnosti shvaćanja potrebe kontinuiranog promišljanja dizajna u zagrebačkoj sredini – što se ovdje tiče prvenstveno javnog prostora i njegovog dizajna, odnosno oblikovanja objekata i elemenata gradske i komunalne opreme.

LIKOVNE INTERVENCIJE U URBANOM PROSTORU CKI 'MAKSIMIR' – AKCIJA 'URBANI REDIZAJN'

1979. god. – Nenad Ilijić i Bernardo Bernardi, urbana slika na Trgu O. Keršovanija kao dio kompozicije sa stiliziranim dječjim igralištem.

1980. god. – Nada Orel 'TV KUCHAR' na Bukovačkoj cesti, jedna u nizu intervencija na pročelju objekta kao primjer mogućeg redizajna u urbanom prostoru.

1986. god. – likovna grupa MIOC-a s prof. Dubravkom Janda oslikala je, u smislu provokacije, nekoliko zapuštenih prostora: fasadu pekare 'ŽITOKOMBINAT' na Jordanovcu, dio tvorničke ograde 'Prvomajska' MEBA u Fijanovoj ulici i tvornički silos uz Bukovačku cestu SOUR-a RIZ

1989. god. – u akciji 'Uljepšajmo Maksimir' oslikano je 7 ploha na poslovno – stambenom prostoru Ravnice. Autori: Dora Kovačević, Nela Barišić, Igor Modrić, Marijan Richter, Krešo Skozret, Vlasta Zelenko i Karina Sladović

SKULPTURE:

1979. god. – 'Stepenice' Milene Lah u parku Maksimir,

1986. god. – stara preša u funkciji skulpture, opremljena je i postavljena u tvorničkom krugu SOUR-a RIZ

1989. god. – 'Dodir', Ivan Briski – skulptura postavljena uz Maksimirsku cestu nasuprot parku Maksimir

/POPIS JE U CJELINI PREUZET IZ DOKUMENTACIJE, ODNOSNO OSOBNOG ARHIVA FEDORA KRITOVCA/

<http://nepoznatizagreb.blog.hr>, 1
lipanj 2009.

«Stepenice» Milene Lah u Parku Maksimir (1979 – 1981) na četvrtom jezeru malo su se nakrivile, ali su još uvijek tu kao odmorište i observatorij za uzlet u maštu. Prema sjećanjima Ivce Palatinuša, tadašnjeg direktora CKI Maksimir prvotna misao je bila oblikovati skulpturalni sklop «Poezija prostora» od 5 (sada su samo 3 stepenice) skulpturalnih stubišnih blokova u amfiteatralnom zaklonu kod Prilesja sa zapadne strane Maksimir, kako bi se oformio prostor za susrete o poeziji i s poezijom.

Skulptura «Dodir» Ivana Briskija u parku između maksimirskog stadiona i Hondlove ulice iz 1989. u napetosti je stalnog grča provlačenja, ali, još uvijek je tu: neokrnjena i zagonetna. Zabilježena je i na blogu «nepoznatizagreb»¹ kao jedan od pokazatelja ljubitelja zagonetnih prisutnosti barem za mlađu generaciju.

Nisu svi prijedlozi i izabrani natječajni radovi bili realizirani, tako npr. ni skulptura Ratka Petrića «Balerina» uz 14. zagrebački salon.

I drugi su još tragovi prisutni i to kao prepoznatljivi tragovi, a ne samo ostaci. Jedan (možda i jedini takav namjerni) mural je na Trgu Otokara Keršovanija uz sam park. U vrijeme nastajanja tog murala (1979 g.) i ambijentalnog parternog uređenja ispred tog murala – kao spoj pridruženog parkovnog uređenja uz ovu zgradu s tadašnjim parkom i dječjim igralištem. Višestruko važan primjer, već i kao primjer koautorske suradnje (Nenad Ilijić i Bernardo Bernardi), te kao zamisao skulpturalne ritmičke kompozicije (žuti betonski valjci različitih visina, izazovni labirintski i taktilno). Obujmice/obrade od betonskih i klinker elemenata mjestimično su pogodne i za sjedenje. Vedro nebo oslikanog murala na zabatu zgrade obuhvatilo je u urbanu sliku nekoliko oblačića prolaznosti. Oronula fasada načela je vedrinu slikotvorine.

Nije mi poznato kako su se prema zamisli i odluci o izvedbi ovog primjera odnosili tadašnji stanari zgrade i oni u okolnim zgradama. Nije tada bilo samo po sebi razumljivo izvoditi murale na povremeno ili trajno slobodnim zabatima zgrada. Možda na čuđenje iz današnje perspektive: zabati kuća za oglasne i reklamne poruke ne koriste se tek od *billboarda* i *wallscapea* koji se izvode na posebnim panoima i na tkanini, nego je u to vrijeme bilo i žbukanih, odnosno pismoslikarski naslikanih likovnih izvedbi (npr. iznad popularnog «Charlija» u Gajevoj).

U pravilu su likovne i skulpturalne zamisli bile u to vrijeme ostvarivane većinom slijedom natječaja, a financirane su (kako se to danas kaže) iz javnih sredstava kojima su namjenski raspolagale tadašnje samoupravne interesne zajednice za kulturu, ali i mjesne zajednice.

Sekcija PRIJEDLOG «Zagrebačkog salona» (što je iscrpno obrađeno u publikaciji ANA-LI²) s nagrađenim radovima bila je također, iako ne sasvim, pouzdan temelj kasnijih realizacija prijedloga u naravi kao dvodimenzionalnih i likovnih intervencija u prostoru.

Prije više od dva decenija, u vrijeme na koje neki gledaju sa sentimentom prema idealiziranoj tržnici na Kvaternikovom trgu /Kvatriću, bilo je jasno da stanje (to se odnosilo posebno na obruč aluminijskih kioska sa sjeverne i istočne strane središnje plohe trga) ne oduševljava. Tako se u radnom dokumentu FK iz 1986. godine daju preliminarnе ideje «za oblikovni tretman pozadine kioska na Kvaternikovom trgu». Predlažu se dva alternativna ili komplementarna načina:

- _ izvesti određene likovne intervencije jednog ili više stvaralaca koje bi poboljšale stanje, u rasponu od «polihromije do transavangardnih varijacija»
- _ izvesti psihosociološki eksperiment nakon kojeg bi uslijedili i određeni oblikovni zahvati.

Pledira se i za vizualno orijentacijsko i ergonomijsko poboljšanje komunalne i uslužno prodajne infrastrukture na trgu kao dizajnerski zadatak. Realno-pragmatički zvuči tadašnja konstatacija u ovom dokumentu: «*Naravno, moguće je (a čemu bi Uprava tržnice vjerojatno bila najsklonija) čitav raspoloživ prostor ustupiti komercijalno zainteresiranim za oglašavanje (kao npr. kubusi pod satom), no to bi za grad sigurno bilo i sadržajno najnesretnije rješenje.*»

Uvid u ovo razdoblje i njegovo razumijevanje upotpunit će i novo publicirani radovi koji općenito tematiziraju skulpturalno u otvorenom prostoru nakon 90-e, raspravljaju o javnim spomenicima i plastikama u Zagrebu, o «Aleji skulptura» na Savskom nasipu u Zagrebu itd. Zasada se uglavnom ipak marginalno, ali korisno i inspirativno mogu nazrijeti raniji tijekovi i njihova ostavština kao i potencijali za dalje.

2 Lidija Butković: Sekcija Prijedlog Zagrebačkog salona 1971. – 2002. / Zamisli i realizacije na polju javne skulpture Grada Zagreba; objavljeno u *Anali Galerije Antuna Augustinčića*, god XXVII (2007.), br. 27, str. 7 – 74

Maksimir: URBAN AND VISUAL INTERVENTIONS IN THE 80S OF THE XX. CENTURY

A lot of unsystematized documents, memories and some traces testify and mark seventies and eighties of XX.Ct. as an era of organised initiatives directed to formative-cultural activities in the first place, but also toward practical and specifical articulation of many sites and routes in the area of city of Zagreb, or its municipalities and local communities.

The exponents of proposals, contests, programmes and realizations then used to be frequently centres for culture, different social actors as e.g. for Yugoslavia very specific entities like 'SIZ'-Samoupravna interesna zajednica (Common Interest Selfmanagement Community) which organised and financed housing, communal or cultural projects, or 'S/OUR' – Organizacija udruženog rada (Selfmanagement/Organization of Associated Work), which actually embodied different companies, firms and factories during that selfmanagement socialist experiment. On the level of local communities it was possible then to establish delegations for culture which used to research cultural needs and activities and work on finding the ways to meet those needs. Phrases like 'socialization of space' or 'culture of space' began to participate in building public discourses.

Sociological research from 1978. which preceded remodelling of Square of Republic (today Ban Jelačić Square), was carried out by Urban Institute of City of Zagreb, represents a good practice example of the period, though the remodelling itself was less successful. Sponsoring activities which supported redesign and interpolation were not unknown terms, and in the 80s of the XX.Ct Zagreb was also swept by the wave of ecological slogans like 'More flowers, less garbage' which in Croatian language generated a nice rhyme: 'Više cvijeća, manje smeća'. In 1987. the first version of graffiti wall was created in Branimirova Street.

The Maksimir District was then also infiltrated by similar actions and ideas, thanks to Centre for Culture Maksimir, and its cooperative contacts to Centre for Culture Peščenica and Mathematical-Educational Center, e.g.

Park Maksimir was already then a challenging, but undefined spot, as well as Kvaternik Square.

The situation of Maksimir District is incomprehensible without the context of the whole city, but in this publication we would like to specifically focus on this locality.

The decades of seventies and eighties were abundant in number of visual interventions in public space. Unfortunately, the memory of that profusion is present only in personal remembrance and scarce notes.

However, the citing of some examples might be a warning for further searching in forgotten places and motivation for completion of existing data.

Therefore we present this chronology from Fedor Kritovac's personal archive:

VISUAL INTERVENTIONS IN URBAN SPACE

CENTRE FOR CULTURE AND INFORMATION 'MAKSIMIR' – ACTION 'URBAN REDESIGN'

1979. – Nenad Ilijić and Bernardo Bernardi, urban painting and installation in space on Otokar Keršovani Square (composition with a playground)

1980. – Nada Orel 'TV COOK' on Bukovačka Rd., one in the string of interventions on façades

1986. – visual artist informal group of Mathematical-Informational-Educational Centre MIOC, under the guidance of prof. Dubravka Janda painted surfaces of some dilapidated spaces

1989. – in the action 'Let Us Make Maksimir More Beautiful' 7 surfaces were painted on the housing-business complex Ravnice (Authors: Dora Kovačević, Nela Barišić, Igor Modrić, Marijan Richter, Krešo Skozret, Vlasta Zelenko i Karina Sladović)

SCULPTURES:

1979. – 'Stairway' by Milena Lah in park Maksimir,

1986. – antique press in function of sculpture, equipped and placed on the factory site of SOUR-a RIZ

1989. – 'Touch' by Ivan Briski – sculpture next to Maksimirska Rd. across park Maksimir

/the list is quoted from documentation, Fedor Kritovac's personal archive, respectively)

At those times, visual and sculptural interventions were carried out mostly successively to a contest, and they were financed from public resources (Common Interest Selfmanagement Communities or Local Communities).

Former cultural and public space interventions and initiatives of late XX. Ct. are still being lamentably marginalised, but they represent a remarkable urban heritage of the City District Maksimir.

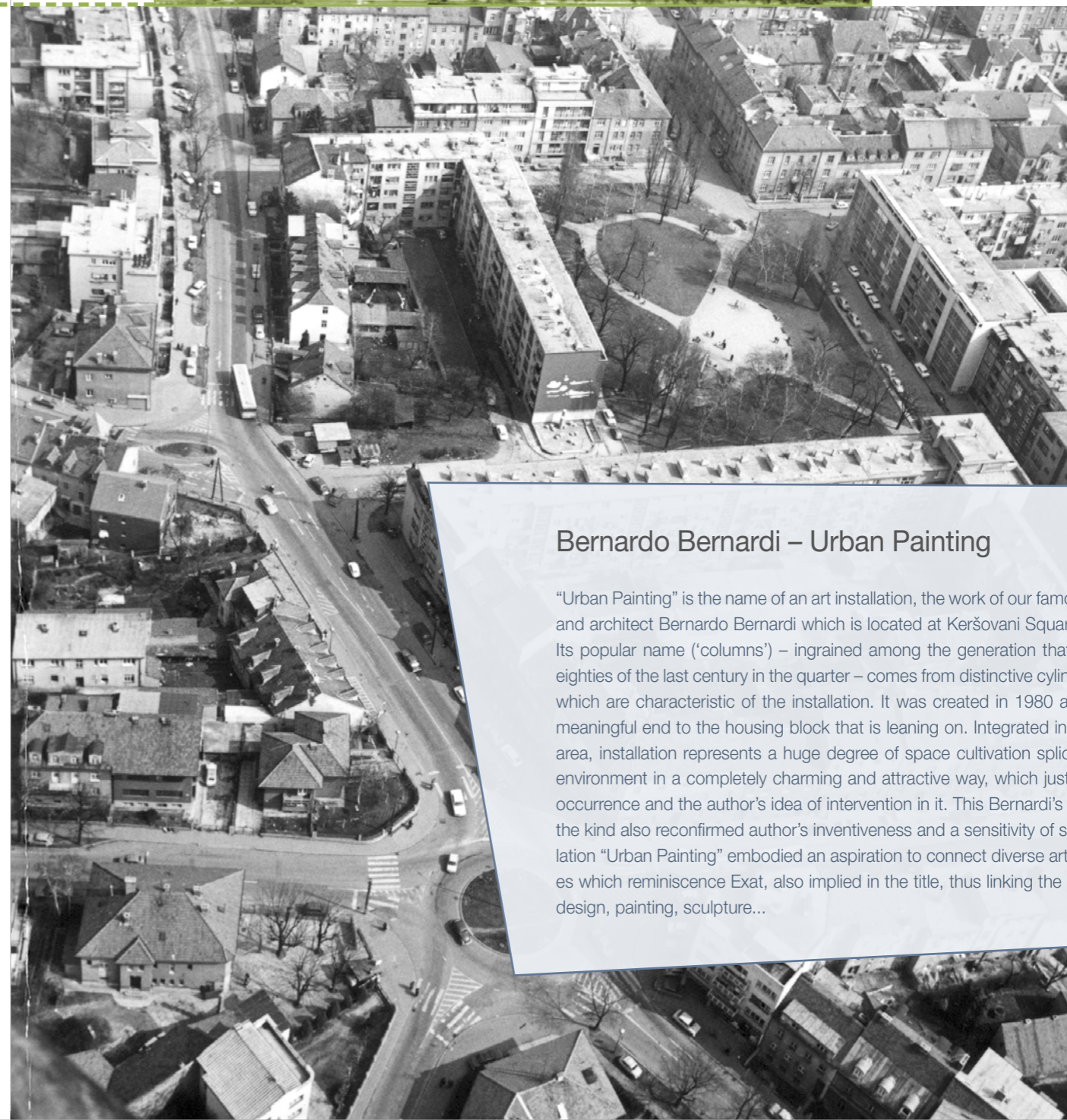
“Urbano slikarstvo” Bernarda Bernardija – intervencija u urbanom prostoru

Dino Igrec

“Tri, čet’ri sad... ti si ajkula, loviš!” – tim je riječima započinjala tzv. igra ‘ajkule’ koju sam kao dijete igrao sa svojim vršnjacima na ‘stupićima’ na Keršovanijevom trgu. Naravno, radilo se o ponešto modificiranoj popularnoj igri ‘lovice’, kojoj nema generacije da je nije igrala u djetinjstvu. U slučaju nas, koji smo odrastali osamdesetih godina prošloga stoljeća na spomenutom trgu, naziv igre ‘ajkula’ indikativan je i vezan upravo za te ‘stupiće’.

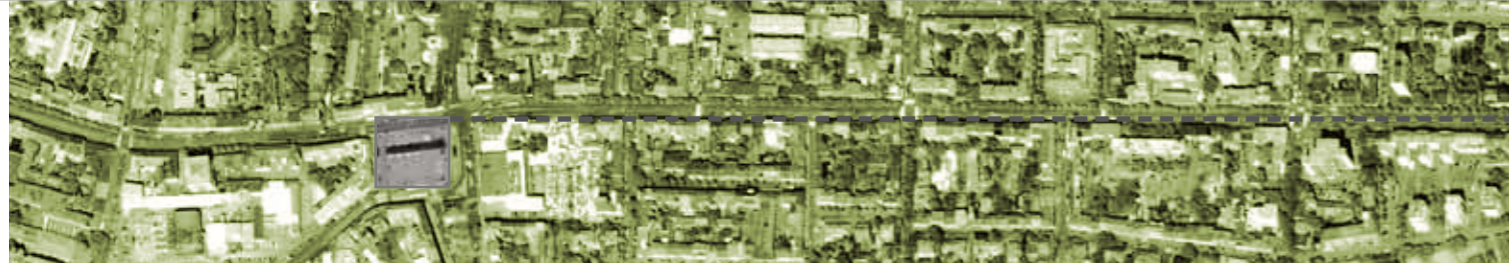
Naime, ‘stupići’ su zapravo betonski valjkasti kubusi različitih visina, postavljeni uz bočnu fasadu stambenog bloka koji zatvara sjevernu stranu Trga O. Keršovanija. Njihov naizgled slučajan razmještaj, kao da samoniklo izranjaju iz tla, zapravo, vrlo je dobro odmjerena kompozicija instalacije u urbanom prostoru nastala prema konceptu našeg poznatog arhitekta i dizajnera Bernarda Bernardija. Izvrsnim senzibilitetom za prostor Bernardi stvara strukturu od petnaest kubusa, pozicionirajući ih na kvadratnom prostoru uokvirenom obzirom od ukrasne cigle s integriranim klupama i četiri ulazna otvora. Svemu tome kao kulisa izdiže se bočna strana stambenog bloka s naslikanim nebom i oblacima. Kako i same dimenzije kubusa tako je i dimenzija kvadratnog prostora na kojem se nalaze dobro odmjerena, čineći polovicu visine pridruženog bloka. Skladan odnos sadržanih oblika predstavlja onaj stupanj kultivacije prostora koji je uspio, jer je srastao s okolinom u kojoj se nalazi, ne potire stvari oko sebe već ih naglašava, a uz to nametljivo privlačan i zanimljiv, prizivajući k sebi. To je svakako postignuto i bojom. Intenzivna žuta boja kubusa, crvenilo ukrasne cigle obzirom i modra boja neba na fasadi čini ih uočljivim, asocira na maštovit dječji crtež što, zapravo, upućuje na nezaobilazan dječji faktor čemu svjedoči i blizina parka s dječjim

igralištem. Bernardi ovom instalacijom gotovo da stvara park unutar parka, dajući ivici bloka smisljeni završetak te oplemenjujući čitavi kontekst u kojeg intervenira. Izrazit osjećaj za kontekst i pridavanje pažnje prostoru poznata je autorova odlika, oprimjerena u njegovim brojnim djelima. Funkcionalnost, u ovom slučaju vrlo poetska, bila mu je nezaobilazan kriterij. Dapače, nazire Bernardi da će upravo ti 'stupići' najbolje funkcionirati uz razigranost djece koja, neopterećena konvencionalnim zadatostima i svojom radoznalošću, najviše koriste prostor. Igrao se i autor – idejom – baš poput exatovca, spajajući u ovom djelu raznolike umjetničke prakse implicirane već u samom nazivu – "Urbano slikarstvo" – povezujući time arhitekturu, dizajn, kiparstvo, slikarstvo, brišući im razgraničenja poput bezgranične dječje mašte kojoj su valjkasti kubusi postali otoci preskačući s jednog na drugi, dok onaj koji je na tlu, taj je bio 'ajkula' u moru i taj lovi.

Bernardo Bernardi – Urban Painting

"Urban Painting" is the name of an art installation, the work of our famous designer and architect Bernardo Bernardi which is located at Keršovani Square in Zagreb. Its popular name ('columns') – ingrained among the generation that grew up in eighties of the last century in the quarter – comes from distinctive cylindrical cubes which are characteristic of the installation. It was created in 1980 and makes a meaningful end to the housing block that is leaning on. Integrated into the urban area, installation represents a huge degree of space cultivation splicing with the environment in a completely charming and attractive way, which justifies the occurrence and the author's idea of intervention in it. This Bernardi's only work of the kind also reconfirmed author's inventiveness and a sensitivity of space. Installation "Urban Painting" embodied an aspiration to connect diverse artistic practices which reminiscence Exat, also implied in the title, thus linking the architecture, design, painting, sculpture...

Prostor identiteta, prostor interakcije, prostor promjene u XV. gimnaziji, školska godina 2007/2008.

Kristina Rismondo

Ivana Mišerić _ 2c razred

Projekt se temelji na istraživanju arhitektonskog nasljeđa kvarta Maksimir i Peščenica, razrađenom u 2 faze raspoređene unutar školske godine.

U prvom dijelu projekta učenici su se bavili pojedinačnim objektima s mape zaštićene kulturne baštine, moderne arhitekture i arhitekture druge polovice 20. st. koja je napravljena unutar PIPIPP projekta tijekom 2006. godine. Učnički zadatak uključivao je nalaženje objekata, fotografiranje, istraživanje, analizu i prezentaciju.

Drugi dio projekta uključivao je istraživanje javnog prostora, problematiku javnog spomenika i komunalne intervencije. Zadatak je uključivao fotografiranje, skiciranje, simulaciju i prezentaciju.

PROVEDBA

Projekt se provodio na sljedeći način: svakom učeniku je dodjeljen objekt (1. dio) ili urbanistička situacija (2. dio). Trebalo je objasniti namjenu i smještaj u kontekstu prostora i vremena (povijesno mapiranje na karti).

Sakupljene podatke potom se interpretiralo i prezentiralo.

Radeći na ovaj način, učenici su stekli direktan kontakt s često nedovoljno istraženom građom što ih je stavilo u aktivan položaj prema povijesnom nasljeđu, a kreativan prema znanju.

Joško Markučić _ 2a razred

Mirta Stantić _ 2a razred

Luka Manola _ 2a razred

Martin Zupanc _ 2h razred

Od učenika se očekivalo razumijevanje i primjena vizualnog jezika arhitekture, te kritički odnos prema okruženju.

Učenici su prolazili kognitivne procese usvajanja činjeničnog znanja, razumijevanja, primjene i analize, putem istraživanja na terenu (sakupljanje informacija, fotografiranje) i praktičnog rada (izrada fotografija, prezentacije). Kreativnost je dolazila do izražaja kroz vizualne prezentacije i fotografiju.

KONTINUITET PROJEKTA

Poticaj za projekt došao je od Udruge za interdisciplinarna i interkulturalna istraživanja koja je od 2006. provodila istraživanje kulturne baštine – arhitektonskog nasljeđa gradskih četvrti Maksimir i Peščenica. Učenici su svojim angažmanom povezali kulturnu baštinu i lokalnu zajednicu ažurirajući terensko istraživanje iz 2006. koje je provela pov. umj. Leila Mehulić i mapu koju je na temelju toga iscrtala arhitektica Dafne Berc (vidi mapu na str. 011), te ukazujući na stanje arhitektonskog nasljeđa. Radovi su predstavljeni na dvije izložbe: 2007. god. u XV. gimnaziji i 2008. god. u Galeriji Modulor, te publicirani brošurama. Učenici su surađivali međusobno, s nastavnicima, s povjesničarima umjetnosti i arhitektima koji su sudjelovali u radu Udruge. Na projektu su sudjelovali učenici 1. i 2. razreda XV. Gimnazije, ukupno 18 razreda, tj. oko 500 učenika.

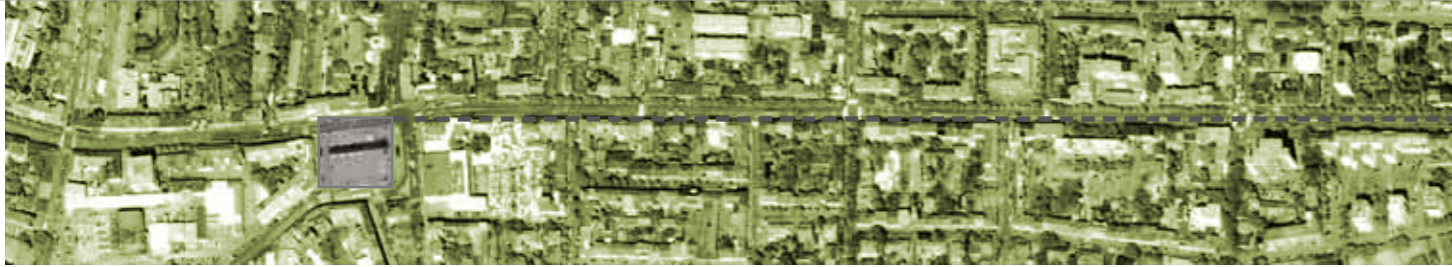
Ana Pejić _ 2e razred

PRIMJENA TEHNOLOGIJE

Tehnologija je omogućila drugačiji pristup nastavnom procesu u kojem je nastavnik samo postavio problem, te pratio učenika na način mentora, dok je učenik sam odradio zadani obrazovni sadržaj. Tehnologija se primjenjuje na svim razinama realizacije projekta od dokumentiranja (fotografiranje), istraživanja (internet – nalaženje podataka vezanih uz lokaciju objekata, autora, vrijeme nastanka) do realizacije (prezentacija, simulacije). Tehnologija je također omogućila učenicima da se aktivno i kreativno suoče s problemima identificiranja baštine, arhitekture u kontekstu, te urbanizma. Osim istraživanja arhitektonskog nasljeđa i urbanističkog konteksta, učenici su se suočili s dizajnerskim zadacima odabira tehnologije ili oblikovanja prijeloma što navodi na kreativan pristup.

MOTIVACIJA UČENIKA

Učenici su pozitivno reagirali na projekt, jer je omogućio terenski rad, kreativno izražavanje i izlaganje. Također, pasivno gradivo iz udžbenika i uobičajenog nastavnog procesa zaživjelo je u svakodnevnici. U drugom dijelu projekta osim analitičkog pristupa primjetna je dosjetljivost, šaljiv ton i duhovitost pri realizaciji nekih zadataka.

Space of Identity, Space of Interaction, Space of Alteration in the XV. Secondary School, ZAGREB, 2007/2008

The project Space of Identity, Space of Interaction, Space of Alteration as carried out in the XV. Secondary School was based on research in architectonic heritage of Zagreb City districts Maksimir and Peščenica, and planned within two phases during two semesters.

In the first part of the project, pupils did research on singular objects. That research was based on the list of important objects for conceptualizing the architectonic heritage of the two districts as collected by Leila Mehulic (art historian), and the map of these objects, as drafted by Dafne Berc (architect). The task included finding an object in the physical space of the city, on-site photography and description, as well more detailed research in the history of an object, the architect, etc. Every pupil presented the analysis through a PowerPoint presentation to its class. Second part of the project covered the research in public space, problematising public monument and/or other type of intervention in public space. This task also included photography, drafting, simulation and a PP presentation.

While applying this methodology, pupils came into contact with often neglected subjects of investigation, and it put them into active position towards heritage, as well positioned them creatively to knowledge about urbanity of their native city, respectively.

The project placed important fundamentals for students' future understanding and application of visual language of architecture, as well critical attitude towards it. Cognitive processes as adopting factual knowledge, understanding the architectonic and historical background of particular objects, analytical endeavour, field work (collecting information, photography), practical designing and communicative skills (making and giving a presentation), developing different technological skills (using internet for research, making simulations, processing digital photography, e.g.) – all these numerous segments were equally important for the success of this project.

More than 500 pupils were involved in the project. Their work was shown through two exhibitions (first exhibition in the school, in 2007. and second exhibition in the Modulor Gallery in 2008). Pupils cooperated among themselves, but they also communicated to art historians, architects and urban anthropologists involved in the project.

Usually passive knowledge became thoroughly activated while hundreds of these young people were browsing through the city, rendering it new.

Ivana Bobinac _ 3c razred

Matko Ljulj _ 1a razred

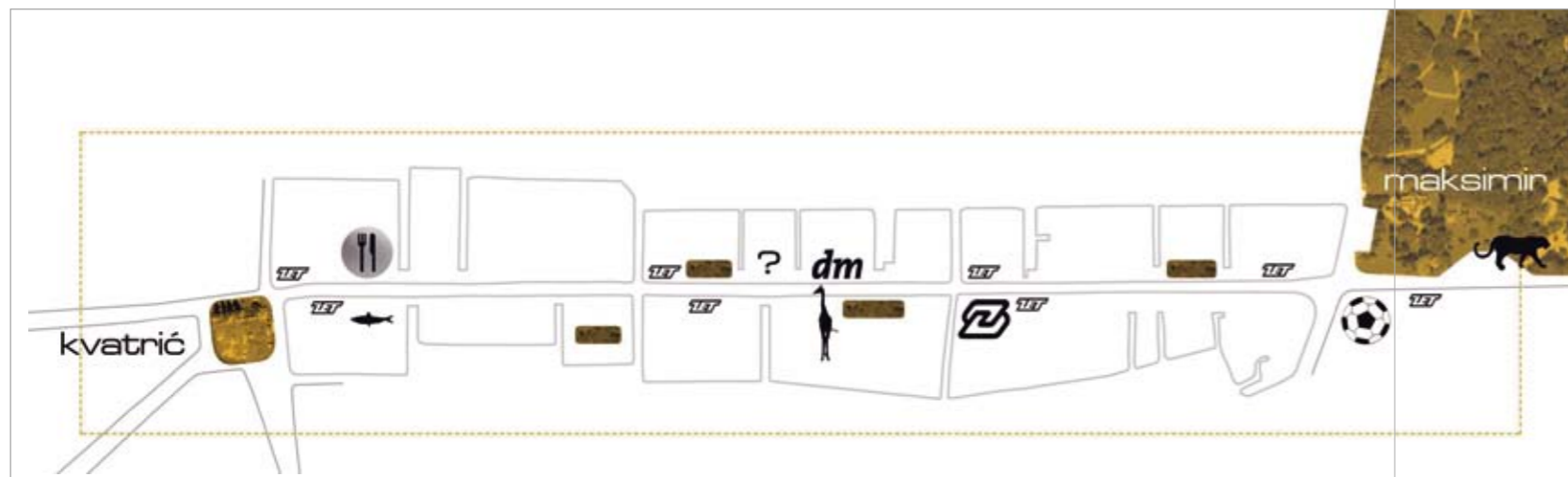

Jelena Kovač _ 3c razred

Ivan Cutvaric _ 3i razred

Prijedlog za Plan malih komunalnih akcija

Dafne Berc

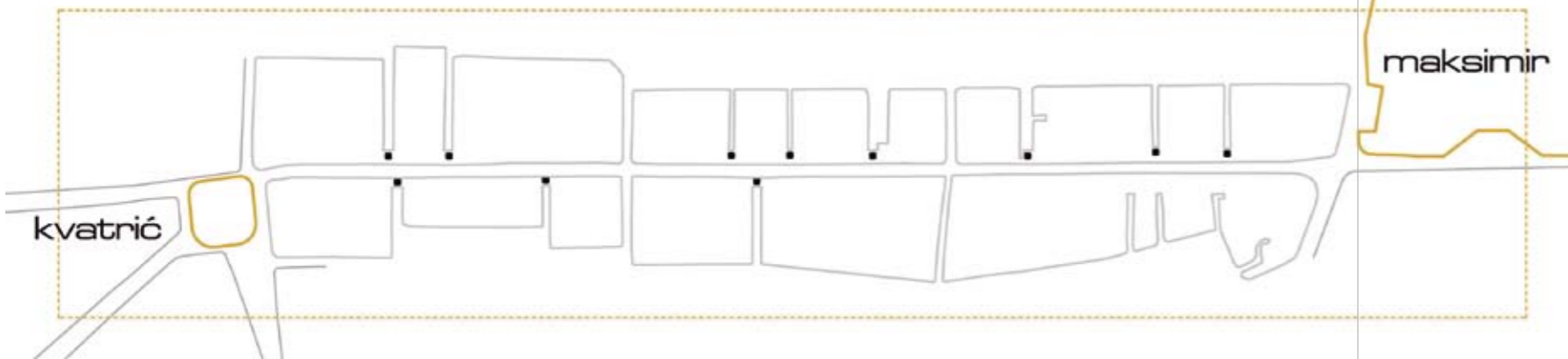
Iako je put od Kvatrića do Maksimira mnogima u pamćenju tek kao prometna spona, Maksimirska predstavlja jednu od najbitnijih zagrebačkih ulica. Ulica vapi za preobrazbom, dok je repertoar prostornih intervencija ograničen, što zbog njenog nezamjenjivog prometnog značaja, a što zbog visokokonsolidiranog tkiva koje definira njen koridor. Najveći potencijal za unapređenje postojećeg stanja predstavljaju praznine u kojima je metabolizam grada uspio uspostaviti urbane aktivnosti: od završetaka slijepih poprečnih ulica koje nastanjuju kiosci; proširenja koridora koja okupiraju terase ili zelenilo; do dvorišta blokova u koja se uvlače sadržaji. U ovoj naizgled teško promjenjivoj situaciji, kao najučinkovitija i najbrža poboljšanja ukazuju se tipološke promjene: unapređenja, odnosno zamjene već postojećih kioska (ili čak privremene dvorišne izgradnje u bloku); dodavanje efekata korištenjem zelenila na alternativne načine, osvjetljenjem, specifičnim detaljima i tretmanom pločanja, rubnjaka, tegli; te dodavanje komplementarne uloge komunikacijskog medija putem jumbo plakata ili apliciranja informacija na kioske ili tende terasa. Kad bi se, na primjer, unaprijedile tipologije kioska i dopustile poprečne vizure, a istovremeno zadržao program koji intenzivno koriste stanovnici i prolaznici, promjena bi bila očigledna. Intervencija koja ne traži velike legislativne ili organizacijske promjene mogla bi redefinirati identitet cijelog koridora ponavljanjem osmišljenog elementa s varijacijama.

Metabolizam grada

_ praznine s urbanim aktivnostima i zelenilom

- _ dvorišta blokova... u koja se uvlače sadržaji
- _ proširenje koridora... koja okupiraju terase i zelenilo
- _ završeci slijepih poprečnih ulica... koje nastanjuju kiosci

11 KIOSKA DUŽ ULICE _ POTENCIJALNI DOPRINOS IDENTITETU MAKSIMIRA

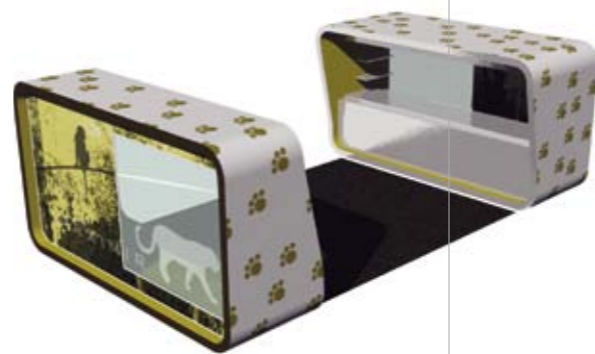
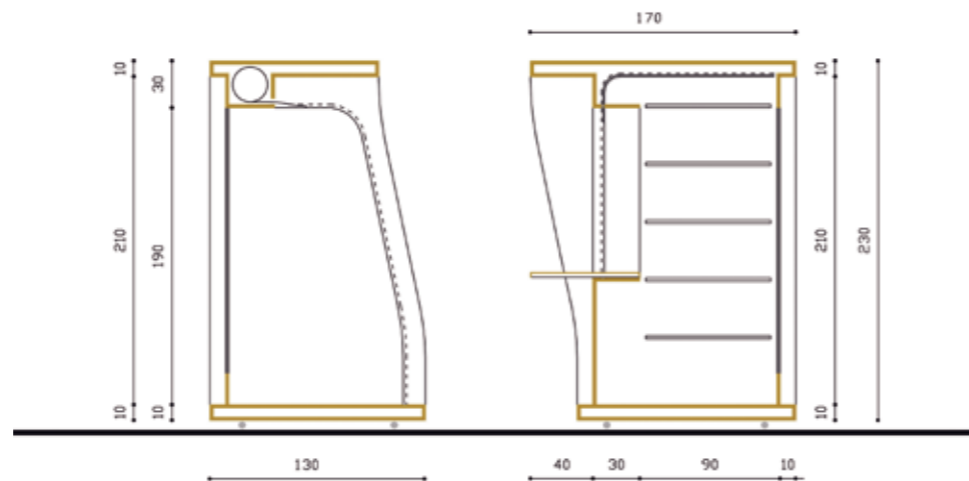
11 kioska predstavlja 11 točaka potencijalnog doprinosa identitetu bitnog segmenta Maksimira i grada Zagreba. Kiosci su danas istovremeno aktivni programatski doprinos lokalnom urbanom životu i prepreka poprečnim vizurama prema unutrašnjem tkivu gradske četvrti; vizurama dubine, panorame i zelenila (kiosci zatvaraju slijepe poprečne ulice koje završavaju na Maksimirskoj, kreirajući specifične prostore zaustavljanja). Relativno detaljan prijedlog izrađen je kao test provedivosti unapređenja ovakve situacije.

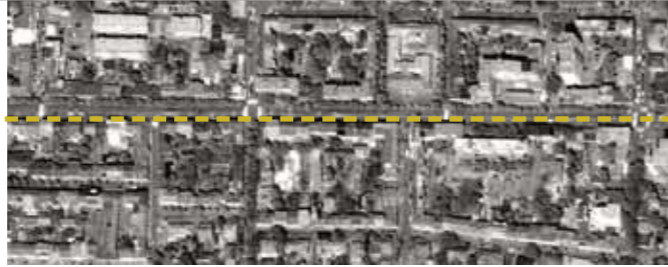
Tipični kiosk redefiniran je razdvajanjem na dva dijela koji se međusobno sučeljavaju te djeluju okomito na Maksimirsku. Ova operacija dopušta prekid kontinuiteta pročelja diktiran postojećim tipom i otvara perspektivu, vraćajući gradu panoramu uz čuvanje i unapređenje suvremenih urbanih zahtjeva. Razmak dviju komponenti kioska prilagodljiv je varijabilnoj širini uličnih pragova. Izgled kioska mogao bi doprinijeti prezentaciji prepoznatljive 'novine' uz zadovoljenje informacijske ili promidžbene zasićenosti. U tom smislu, promidžba bi mogla koristiti jačanju identiteta gradske četvrti; na primjer, blizina parka Maksimir i Zoološkog vrta mogla bi se iskoristiti kroz svoj značaj na nivou grada za promidžbu Maksimira. Kiosk je dimenzioniran u skladu s postojećim zahtjevima poput spremišta i izloga za novine i časopise, cigarete, slatkiše ili napitke. Kiosk je također dimenzioniran za izlaganje raznih artikala poput odjeće itd. Kiosk se lako sklapa, otklapa i zatvara.

Proposal for the Small Communal Actions

Although the way from Kvatrić to Maksimir remains in the memory of most people as a mere traffic route, Maksimirska Street represents one of Zagreb's most significant streets. The street cries for transformation, while the possibilities of spatial interventions remain limited, both as a result of its indispensable traffic importance and because of the highly consolidated tissue that defines the street corridor. The largest potential for improvement of the present state lies within the void in which the city metabolism managed to establish urban activities: the ends of the transversal blind alleys accommodating kiosks; corridor extensions accommodating terraces or vegetation; building courts comprising different facilities. In this seemingly unchangeable situation the most effective and

efficient improvements reveal themselves: typological alterations of the existing kiosks (or possibly temporary construction within courtyards); additional effects by alternative usage of plants, making use of lighting, particular details in paving, street edges, flower pots; and adding a complementary role of communication media via billboards or applying information on kiosks or terrace awnings. For example, a visible change would be to provide the advanced typology of kiosks where transversal views were open, at the same time keeping their purpose which is intensively used by inhabitants and passer-bys. An intervention that does not require large legislative or organizational changes could redefine the identity of entire corridor by repetition of a meaningful element with optional variations.

11 kiosks are 11 points of potential contribution to the identity of an important segment of Maksimir and the city of Zagreb for that matter. The kiosks are both, an active programmatic contribution to the local urban life and at the same time an obstacle in enabling the transversal views towards the inner fabric of the area; views of depth, panorama and greenery (these are blind perpendicular streets that end in Maksimirska creating specific spaces of permanence). A relatively detailed proposal was made to test the feasibility of improving such situation.

The prototypical kiosk is redefined by splitting it in two pieces that confront each other and that operate transversally to Maksimirska. This operation allows breaking the continuity of the facade provided by the former type and opens the perspective, giving the panorama back to the city, while keeping and improving the contemporary urban requirements. The distance between the two kiosk components is adjustable to the width of the street thresholds. The appearance of the kiosk should provide an image of recognizable novelty within requirements of informational or promotional congestion. In this sense, promotion can be used on behalf of the area's identity; for example, the proximity to Maksimir Park and the Zoo, could give place to use its metropolitan recognition to help brand the particular area. The kiosk is dimensioned in accordance to the existing requirements such as storage and display for newspapers and magazines, cigarettes, candies, beverages and even for a refrigerator. The kiosk is also dimensioned to display miscellaneous articles as cloths, etc. The kiosk folds, unfolds and closes easily.

City Telling: Maksimir

Elke Krasny

"I have lived here for 29 years. All my life I have lived here. I have seen all the changes, I have experienced all the changes. I know about them. But I also know about other things long gone."¹

One of the predominant narratives of the contemporary perception of how urbanity is seen, felt or experienced is the constant threat of meaninglessness overhanging cities in transformation like the sword of Damocles. There seems to be a nostalgic yearning for a lost image what the city used to and does not provide any more. It is the image of the city on decline when it comes to production of meaning. There is a current preconception that only certain parts of the city, the historical centers now transformed into touristic jewels, were able to generate an inexhaustible source of legible meanings constantly refuelling itself through an abundance of more meaning to be found in the process of polishing and shaping a mainstream narrative based on the city's past. Meaning seems to have found its making in the places of marketable centers. This paradigm corresponds to the loss of meaning ascribed to the contemporary experience of all the other parts of the city that are not the center of attention, not the focus of attraction. Once again, this metanarrative obstructs the view on what it is what urban citizens can and do feel in their place as a basis for what placemaking could be. "I always come here. I always look at this building." He points to the abandoned factory. "I am very sad to see that it is falling apart. The problem is money. It is protected, it is an industrial monument. There were more than this one factory, they were all liquor factories. I remember the Operation City². It was so lively. People were interested in the space, everybody thought about how to use it. But now it is really sad, it hurts me to see it fall apart." There is a multiplicity of ways to produce locational identity. More than once the presupposed blandness of contemporary urban experience apart from the enhanced pre-produced and consumable experience interferes with the acute

¹ I thank Dino Igrec for generously sharing his Maksimir Street with me and for letting me see the presence and the past through his narrations.

² Operation:city is a ten-day event in Zagreb, Croatia, featuring a variety of cultural activities that took place in an abandoned industrial complex in the city. Operation:City builds upon the project Invisible Zagreb, which Platforma 9,81 initiated in 2003. The goal was to identify the potential to experiment with new typologies of public spaces in places that have lost their primary function and are neglected by urban policies. <http://www.labforculture.org/>

perception of today's richness of the everyday. Of course, the cult of meaning as an engaging metanarrative has become more and more suspicious in its exploitability as a marketing tool for urban adventurism. But if one turns back to the lived and breathed experience of the urban along one's daily paths then walking and talking in all its simplicity becomes a wonderfully sharp tool of tapping the everyday experience of the urban as a source of knowledge production how space is actually read, used, desired or antagonized.

New everyday strategies of meaning-making have been emerging while trying to infuse the given with the imagination. It is the very space-in-between the given and the images, the given images and their personal stories, the given and the imagination, the given and the trajectories of memory production that open up the site of discourse I want to call narrative urbanism.

"I am from *Kvatrić*. Every part of Zagreb is different. There is something like local patriotism for the place you come from. So I can say I am from *Kvatrić*, that is my neighbourhood. Maksimir is so long we break it up in different parts. If I say I am from *Kvatrić* tells you that I come from this part. *Kvatrić* is a diminutive of Kvaternik, the word *Kvatrić* is a diminutive, which expresses that it is closer to your heart, it means you are more familiar with the place. Now they are changing the *plac*. We call it *plac*. The word is part of our cultural heritage. It is the German word we have as we were part of the Austrian Empire. The fundamental value of a *plac* was that it was used for a market, a square with a market place. This fundamental value of that basic characteristic is now disappearing. The way they planned it shows that there will be a new characteristic for Kvaternikov trg³. They preferred it to be a representative square. It is an empty surface. Many people don't know much about the history, so usually people like new developments because they think that the new is better. But I am not sure if the new will be good because it is just one big empty surface with a garage underneath. Maybe it will be good but I am not sure at all."

³ *Trg Eugena Kvaternika*, also known as *Kvaternikov trg* (or nicknamed *Kvaternjak* or *Kvatrić* by locals) is a square located on the border between Maksimir, Gornji Grad – Medveščak and Donji Grad city districts of Zagreb, Croatia. http://en.wikipedia.org/wiki/Eugen_Kvaternik_Square
Eugen Kvaternik (1825-1871) was a Croatian politician promoting an independent Croatian government after the revolution of 1848. During the NDH-(*Nezavisna Država Hrvatska*) State of Croatia during WWII and during the first years of the independence after 1991 Kvaternik was commemorated as a national hero. Today's view on this uncompromising nationalist is more differentiated. http://de.wikipedia.org/wiki/Eugen_Kvaternik

Narratives reveal that it is possible for people to envision an alternative. The histories of space usages are linked with expectations of what a space can be in the future. It is not the name Kvaternik that brings out the narrative but the memories of uses, the memories of uses told. "My grandparents moved to Zagreb after the war. My father lived near here from his 4th year onwards. So he told me. I am very interested in these things. When I look at something I am always curious to know how was behind it, who built it. There used to be an informal market. They already moved the informal market. But I do hope that the new square could also be used for trading. It would be better if the new square were not only for sitting and walking." It is the relations between that suggest to think politics of space differently. On one hand I would like to introduce listening as an urbanist device, listening to the multitude of urban usages through the voices of individuals. On the other hand I would like to introduce the term transversality. If we are to think of altered practices of lived space we have to think relations of actants differently, this strategy of thinking I would like to call transversal. Transversality allows for another architecture of architecture. It does not presuppose a hierarchy by adhering to the idea of bottom-up and top-down but of transversality as a mode of urban acting. The memories of the informal market resonate with another policy of possible usages for a new square. Where the logics of the formal and the informal meet, a demand for a new thinking of what architecture can and should do and provide for contemporary urban life arises⁴. Joining the forces of thinking place through its layers of uses and its layers of possible contents and semantics is where narrative urbanism tries to join place and story, walking and talking as a telling experience. It is the in-between of physicalities and imaginabilities that pose the demand to envision new transversal linkages between urban citizens and advocate planning, between educational strategies and an active urban knowledge production, between municipalities and NGOs, between urban planners and the rich voices of the everyday experience. "Political activity is that which removes a body from a location to which it was assigned, or that changes the determination given to a location; it permits the seeing of something no location was supposed to have seen, permits speech to be listened to where formerly only noise could have been heard... Politics exists when the natural suppositional logic of the ruling power ... is thwarted. Politics are not made by power relationships but by relations between worlds."⁵

⁴ See Teddy Cruz "Border Postcards: Chronicles from the Edge", *James Memorial Lecture on the City*. (CCA, LSE, Van Alen Institute, 2004-2005).
"Levittown Retrofitted," in: Christine de Baan, Joachim Declerck, and Veronique Patteeuw (Eds.), *Visionary power: Producing the Contemporary City*. Rotterdam: NAi Publishers, 2007
See John Chase, Margaret Crawford, und Kaliski John: *Everyday Urbanism: Expanded*. New York Monacelli Press, 2008

⁵ Jacques Rancière, *Disagreement: Politics and Philosophy*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999. in: Doina Petrescu (Ed.), *Altering Practices. Feminist Politics and Poetics of Pace*. London and New York Routledge, 2007, p. 12.

In opening up the relations between worlds leads us back into the micropolitics of space. Where interests and conflicts find their spaces of articulation, participation can emerge. The interstices of social moments are articulated through shifting memories, temporal uses of architecture and a re-definition of what the public can be in the dimension of the individual's part-taking in one's urban environment. "I went shopping here. This is called Nama indoor market. It has changed a lot because of the inflation. Maksimirska Street used to be a boulevard. Now you cannot really feel this anymore. All the trees are long gone. At the end of the 19th century this was the end of town, there was empty space for expansion. This is where the industry moved. There were a lot of Jewish people, but now there is no Jewish accent. Today there is still this socialist feeling about some of the shops. Many stores are closing down. But I don't think this is worrisome. Look at the facades of the buildings. Some of the stores are great. But the city does not really care. Sign painting does not exist as a profession any more. We have so many words that come out of the past like *haustor* or *lichthaus*." In linking the images, the words and the place, one gets the feeling that place making is far more than the physicality of changing spaces. Shared concern happens when spaces move people and people move spaces. By making room for the resonance of adaptive layers, by allowing for the coexisting echoes of informal markets and trees, of a Jewish past and the *haustor*, of some sign paintings and issues of ownership, then it becomes apparent that urban narratives constitute a narrative urbanism imbued with the spirit of the in-between of social action and acting spaces, of individual stories and collective agency, of locational identity, the feelings of belonging and a sharp sense of history. "This is my street, the route Vienna, the route to Budapest. I was almost born here. I grew up with everything here. I like that."

City Telling: Maksimir

City Telling Zagreb _10. svibnja 2007.

Tijekom 2007. god., u suradnji s Udrugom za interdisciplinarna i interkulturalna istraživanja, serijom *Mikropolitike* Lokalne baze za osvježavanje kulture – BLOK, te festivalom VISURA APERTA, Elke Krasny u okviru projekta *On my way – City Telling Zagreb – Momjan – Zagreb*, šeće Maksimirskom ulicom s jednim od njezinih stanovnika, zapisuje njegove riječi, a usput i vizualno bilježi grad svojom foto-kamerom. 'Ako se vratimo proživljenom i dahom prožetom iskustvu urbanog, duž svakodnevnih puteva pojedinih stanovnika, tada hodanje i pričanje u svoj svojoj jednostavnosti postaje začudno precizno oruđe za pronalaženje puta ka naziranju svakodnevnog iskustva urbanosti kao izvora proizvodnje znanja o tome kako je prostor zapravo *čitan*, korišten, željen, ili – kako mu se suprotstavljamo...

Nove svakodnevne strategije proizvodnje značenja i smisla pojavljuju se pokušavajući infuzijom mašte spasiti ono što je u prostoru već zadano i dato. To je prostor između onog što nam je zadano te imaginarija koji proizvodimo, između datih nam slika i njihovih osobnih priča, između što nam je zadano postojećim i trajektorija proizvodnje sjećanja koje otvaraju mjesto diskursa koje želim nazvati: narativni urbanizam', kaže Elke u svom, naročito za ovu publikaciju uobičajenom tekstu.

pogovor

Dafne Berc i Sonja Leboš

Ova publikacija predstavlja osebujnu novost u promišljanju urbanog činjenja¹, s jedne strane u fokusiranju na element gradske strukture od iznimnog značaja (ulica) koji je rijetko predmetom pomne analize, a s druge strane u kreiranju interdisciplinarnog pristupa tom elementu i fenomenima koji ga čine i/ili okružuju.

Kao što to objašnjava teoretičarka arhitekture Elke Krasny u posljednjem poglavlju knjige, transverzalnost kao modus urbane aktivnosti nameće se prirodnom u okružju koje pravo na smisao daje samo centralnim dijelovima gradova i njihovim proizvoljnosti izloženim narativima. Metodologija projekta **Prostor identiteta, prostor interakcije, prostor promjene** stvarala se upravo kroz transverzalno povezivanje obrazovnih strategija i postojećeg znanja o gradu, lokalne administrativne uprave i nevladinih organizacija, struka koje planiraju grad i bogatstva glasova svakodnevice.

Djelovanje **UIII**-a posvećeno je najvećim dijelom društvenim međuprostorima, pa je tako i **PIPIPP** projekt pokušaj artikulacije istraživanja međuprostora koji nastaje u procijepu društvene akcije korištenja prostora i društvene akcije oblikovanja prostora. Posljedično se u pojedinim poglavljima ističe situacija koja nastaje tijekom transformacije korisničkog modela nekog objekta kao što je to npr. slučaj s objektom u Fijanovoj ulici. Taj *case-study* osim toga je i primjer praksi koje se često ponavljaju u zagrebačkom kontekstu, a to su ne-transparentni vlasnički odnosi kao i nejasne obveze kako vlasnika tako i nadležnih institucija koje te obveze propisuju. To postaje odista problematično u trenutku kada se radi o zaštićenom objektu kao što je ovdje slučaj. Prijetnja besmisla time se ostvaruje u najočitijem obliku – iracionalnoj devastaciji toliko dragocjenog urbanog prostora.

1 Urbano činjenje nije uobičajena sintagma, kao što je to npr. urbano djelovanje. Radi se o direktnom prevodenju njemačkog glagola 'tun' (činiti) koji uključuje viši stupanj aktivnosti no što je to slučaj s glagolom 'wirken' (djelovati).

U poglavlju posvećenom intervenciji Bernarda Bernardija na trgu O. Keršovanija, slikovni materijal ne odgovara vremenu u kojem nastaje tekst, već vizualnim arhivskim prikazima inicirane situacije u kojima je vraćanje pojedinih realiteta u prostoru u njihovo izvorno stanje potpuno ostvariva mogućnost (tim više što se radi i o društvenom vlasništvu) što naravno nije slučaj s objektom u Fijanovoj ulici gdje je zbuđenost vlasnika potpuno očitovana nedavnim oglasom koji je izvješten u vrijeme nastajanja ove publikacije, kao i neupućenošću gdje zapravo potražiti stručni savjet. Pristup problemu kroz dokumentiranje aktualnog ili pristup kroz arhivsku dokumentaciju ovdje nisu prijeporne kategorije (u slučaju Fijanove ulice arhivski dokument se supostavlja uz aktualni prikaz, a u slučaju Bernardijeve intervencije aktualni prikaz stanja je svjesno izostavljen), već odabrane metode koje potencijalno vode ka lociranju društvenih fenomena koji uzrokuju ove detaljno opisane i dokumentirane ili pak tek naznačene devastacije.

U poglavlju o malim komunalnim akcijama detektira se karakteristična situacija pogodna za jednostavnu intervenciju – slijepi završeci poprečnih ulica uzduž Maksimirske tijekom desetljeća postali su mjesta zadržavanja koja ugošćuju kioske. Demonstrira se da je moguće u malim pomacima i kroz niskobudžetne zahvate izazvati pozitivne kvalitativne pomake u urbanom prostoru Maksimirske ulice.

Upravo ova raznolikost, kao i obim radova koji se protežu od analize postojećeg stanja do prijedloga za vrlo konkretne promjene čine ovu publikaciju kako dokumentom vremena u kojem jesmo, tako i, nadamo se, bitnim poticajem za daljnja urbana činjenja.

Projekt **PIPIPP** se nastavlja kroz razne aspekte: od kontinuiranog rada na pronalaženju novih transverzalnih metodologija do razvijanja već postojećih polja djelovanja, kao što su npr. interaktivna mapa koja se nalazi na www.uiii.org/pipipp, rad s lokalnom zajednicom i lokalnom administrativnom upravom, rad s lokalnim nevladinim organizacijama i udrugama, rad s lokalnim Centrom za kulturu i informacije Maksimir, rad s lokalnim obrazovnim institucijama, praćenje intervencija, produbljivanje znanja o zaštićenim objektima te načinima korištenja istih, promišljanje daljnjih mogućih intervencija uz nastavak rada na već osmišljenim i predloženim.

Kontinuirana proizvodnja **aktivnog** znanja o gradu zasigurno je najveći izazov ovog projekta.

Conclusion

This publication represents a distinguished set of news in thinking and conceptualizing urban doing. On the one hand, it reflects in concentrating on one particular element of extraordinary importance for urban structure, namely the street, which rarely comes in focus. On the other hand, this set creates an interdisciplinary approach to that element and complex phenomena that make or/and surround it.

As explained by theoretician of architecture and culture Elke Krasny in the final chapter of this book, transversality as the mode of urban activity naturally imposes itself in the environment where right on meaning is being given only to central city parts and their narratives, exposed to arbitrariness, .

The **Space of Identity, Space of Interaction, Space of Alteration** methodology has been created exactly through transversal linking of educational strategies and existing knowledge about the city, local administration and non-governmental organizations, professions which plan a city to the plurality of the everyday voices.

AIIR's mission mostly comprises work dedicated to societal interstices, so the **SI, SI, SA** project is an attempt to articulate methodologies of research in interstice which occur in the fissure between a societal action of space usage and a societal action of space shaping. Consequently, in particular chapters of this book we emphasise the situation which emerges during the transformation of the model of use of an object, as it is the case with the object in Fijanova Street. That *case-study*, besides emphasising a particular situation, is also an example of practices which are very familiar to Zagreb's urban context, such as non-transparent ownership relations or blurred duties of both an owner and the institutions which proscribe regulations. It is becoming very problematic in the case of protected heritage, such as is the object in Fijanova St. The threat of meaninglessness is the most obvious here – visible as irrational devastation of highly precious urban space.

In the chapter which is dedicated to the Bernardo Bernardi's urban intervention at the Otokar Keršovani Square, the visual material does not correspond to the time in which the text is moulded. However, archival images initiate situations in which bringing singular spatial realities back to their authentic state becomes completely feasible possibility (even more because we are talking about public property here). That is not the case with the object in

Fijanova St. where the owner's confusion and incompetency about where to look for a piece of advice has been explicitly manifested in the notice which was placed at the wall at the time when this publication was still in making

An approach to the problem through the documentation of the current state or an approach through archival documentation are not controversial categories here (in the case of Fijanova St. archival documentation is being juxtaposed to current document, while in the case of Bernardi's intervention the current document has been omitted purposefully), but chosen methodologies that potentially lead to identification of societal phenomena which causes these meticulously described and documented or just indicated devastations.

In the chapter about small communal actions the specific situation is being detected – the one which favours a simple intervention: cul de sac situations of transversal streets along Maksimirska main street axis became spaces of permanence which host kiosks. It is being demonstrated that it is possible to challenge positive qualitative shifts in the urban space in Maksimirska St through small low-budget interventions.

Exactly this diversity, as well as the scope of the works included, which span from analysis of actual situation to proposals for very precise alterations, make this book both a document of the current moment and, hopefully, inspiring instigation of further urban doing.

SI, SI, SA project continues through different aspects: from unceasing innovative work on discovering new transversal methodologies to development of already existing ones (as e.g. interactive map www.uiii.org/pipipp), from work with local community and administration to cooperation with local NGOs and associations, Centre for Culture and Information Maksimir as well local educational institutions. There is enormously important field of activities and actions in monitoring interventions, as well as it is necessary to deepen the knowledge of protected heritage and the *modus operandi* active over those protected objects. One of the most creative aspects is certainly conceptualizing further plausible interventions while working on already conceptualized and proposed ones.

Continuous production of **active** knowledge about the city is certainly the biggest challenge of this project.

POPIS FOTOGRAFIJA, PLANOVA, MAPA I PRIKAZA (PO STRANICAMA)

LIST OF PHOTOGRAPHIES, BLUEPRINTS, MAPS AND DESIGNS (PAGES):

Arhiva UIII, Olibska 25, Zagreb / AIIR Archive, 25 Olibska St., Zagreb
6/7, (Stantić Mirta), 8 (Ankica Gogić), 12, 13, 16 gore lijevo / up left,
17 desno / right, 20, 21, 23, 25, 38/39, 40/41, 42, 42/43, vanjske i unutarnje korice

Dafne Berc

11, 44/45, 46/47, 48, 48/49, 49,

Državni arhiv u Zagrebu, Opatička 29, Zagreb / State Archive in Zagreb,

29 Opatička St , Zagreb

14 dolje / down, 22,

Hrvatski muzej arhitekture, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, I. G. Kovačića 37,
Zagreb – Osobni arhivski fond arhitekta Bernarda Bernardija

The Croatian Museum of Architecture, Croatian Academy of Sciences and Arts,

37 I. G. Kovačića St., Zagreb – Architect Bernardo Bernardi's Personal Archive Fund

34, 36, 37

Fototeka Muzeja grada Zagreba, Opatička 20, Zagreb

Zagreb City Museum Phototeque, 20 Opatička St., Zagreb

12/13, 14 gore / up, 15, 16, 17 lijevo / left, 18, 18/19,

Elke Krasny

55

